

ՅԱԿՈԲ ՕՇԱԿԱՆԵՆ Յ ԱՆՏԻՊ ՆԱՍԱԿ՝ ԳԵՈՐԳ ՉԱԳՐԵԱՆԻՆ (1946-1947)

ՄԻՀՐԱՆ ՄԻՆԱՍԵԱՆ
mihran.min@gmail.com

Այս յօդուածով հրատարակութեան կու տանք Յակոբ Օշականէն (1883-1948) երեք անտիպ նամակներ, յղուած՝ իր մտերմագոյն բարեկամին, իր իսկ բառերով՝ իր «սրտի հատոր» Գէորգ Չագրեանին:

Օշականի կեանքի վերջալոյսին գրուած այս նամակները արժէքաւոր են անով՝ որ անոր անձնական կեանքին ու առողջապահական դժուարութիւններուն առընթեր, կը շօշափեն նաեւ գրական ծրագիրներ եւ գրական գործունէութեան քառասնամակի յորելեակական հանդիսութիւններուն հետ առնչուած որոշ մանրամասնութիւններ:

Օշական եւ Չագրեան եղած են հին բարեկամներ: Չագրեան, իր պատրաստած Օշականի ընդարձակ կենսագրականի յառաջաբանին մէջ անդրադառնալով այդ կապին, կը գրէ. «Օշականը կը ճանչնամ իր մանկութենէն, պատանեկութիւնը՝ նախակրթարանի սեղաններու վրայէն, երիտասարդութիւնը՝ երբ ուսուցիչ էր իմ գիւղը Մարմարճը² ու իր գիւղը Սէօլէօզ³. Հափահասութիւնը՝ [1]915ի աղետէն առաջ ու վերջը, արտագաղթէ վերջն ալ երբ 1937ին կաթուածահար՝ իր հայրենակիցներու հրաւերով ամեն օր միասին եղանք երեք ամիս շարունակ. Փարիզի մէջ: Ուրեմն կէս դարու բարեկամութիւն մը, մտերմութիւն մը, եղբայրութիւն մը նոյնիսկ»⁴. Իսկ այլ առիթով կը հաստատէ, թէ՛ «Կը ճանչնայի Յ. Օշականը իր մանկութենէն՝ Պրուսայի նախակրթարանի գրասեղաններէն, ուր կը նստէինք բով բովի, երբ ես տասնմէկ, ան հազիւ տասներեքը լրացուցած էինք»⁵:

Օշական եւ Չագրեան դասընկերներ եղած են Պրուսայի մէջ 1897էն սկսեալ ու այդտեղէն ծնունդ առած է իրենց մտերմութիւնը: Ծանօթ է որ Օշական, երբ իր «Առաջին Արցունքը» գրութեան պատճառով կը հեռացուի իր գիւղի՝ Սէօլէօզի դպրոցի ուսուցիչի պաշտօնէն, Չագրեանն է որ կը համոզէ իր ազդեցիկ հայրն ու գիւղի քահանան, որ Օշական դասաւանդէ իրենց գիւղին մէջ ու կը յաջողի: Օշական երեք տարի, 1903-1906 կը պաշտօնավարէ անդ:

Նամակներուն հասցէատէրը՝ Գէորգ Չագրեան ծնած է Օշականի ծննդավայր Սէօլէօզէն ընդամէնը 12 քիլոմետր հեռու գտնուող Մարմարճը գիւղը, 1885ին: Աւարտած է ծննդավայրի ու Սէօլէօզի Ազգային Վարժարանները: Աւարտած է Պրուսայի հայկական եւ Իտալիէ պետական վարժարանները, ինչպէս նաեւ տեղւոյն Շերամարութական Բարձրագոյն Վարժարանը: Ծամբորդած է Կովկաս՝ հաստատուելու միտումով, բայց Պոլիս վերադառնալով մնացած է այնտեղ 1908էն մինչեւ 1913: Նոյն տարիներուն ան վախճած է մտերմու-

Թիւերը Մեծարեւոյցի, Գեղամ Բարսեղեանի, Բժ. Տիգրան Գասապեանի, անոր տիկնոջ՝ բժշկուհի Օֆելիայի եւ այլոց:

Համալսարանային Առաջին Պատերազմի օրերուն, գինուորագրուած ու ղրկուած է Կելիպոլու, իրրեւ սպայ օսմանեան բանակին: Զինադադարին, գիւղ վերադառնալով, իմացած է՝ թէ Եղեռնին զոհուած են գրեթէ բոլոր հարազատները՝ մայրը, կինը, տղան, աղջիկը եւ վեց քոյրերը՝ իրենց ամուսիններով ու զաւակներով: Աւելի ետք, անցած է Զմիւռնիա, Ռումանիա, Գերմանիա եւ Յունաստան, ուր քանի մը տարի ծառայած է Կարմիր Խաչին ու Նպաստամատոյցին: Դէպի Նիւ Եորք կարճ ուղևորութենէ մը ետք, վերջնականապէս հաստատուած է Փարիզ ու կրկին ընտանիք կազմած:

Աշխատակցած է Փարիզի Ծառաջին, Գահիրէի Ժուսաբերին եւ Պոսթոնի Հայրենիքներուն: Գրած է առաւելաբար «Երկիր»ի կեանքէն առնուած պատկերներ, ազգագրական բնոյթի պատումներ, ժողովրդական հեքիաթներու մշակումներ, յուշագրութիւններ եւն. («Թաղոս Աղբար», «Զատիկի Պար», «Նոր փեսան», «Կաղանդի Պատմութիւն»): Ունի նաեւ թղթակցութիւններ: Բաւական հարուստ նիւթ հաւաքած է Սէօլէօզի պատմութեան մասին:

Զագրեան բազմաթիւ առիթներով գրած է Օշականի մասին. 1947ի Մայիսի 17ին, յաջորդական 17 թիւերով, Ծառաջի մէջ սկսած է տալ անոր մանրամասն կենսագրականը՝ «Յակոբ Օշական (Իր Յորեւանին Առիթով)» խորագրով, որ արտատպուած է Ժուսաբեր ամսագրի (1947) եւ այլ թերթերու կողմէ:

Աւելի ետք, կրկին անդրադարձած է Օշականի կեանքին ու գործին՝ «Յակոբ Օշական (Իր Կեանքն Ու Գրականութիւնը)» խորագրով յօդուածով, ուր տուած է 1901-1906ին՝ Մարմարճըի մէջ ուսուցչութեան տարիներուն Օշականի գրած շարք մը արձակ ու չափածոյ անտիպ գրութիւնները եւ Օշականէն իրեն յղուած քանի մը նամակներ⁶:

Ունի գրութիւն մը՝ «Օշականին» խորագրով⁷, ինչպէս նաեւ այլ գրութիւն մը՝ «Նամակ Փարիզէն՝ Օշականի Յիշատակին Պանծացումը Փարիզի Մէջ» խորագրով⁸ եւ վերջապէս՝ «Գուշակ Տէրվիշը» վերնագրով գործ մը, որմէ հատուած մը արտատպուած է մասամբ Օշականի նուիրուած Բագինի մէկ թիւին մէջ, ուր չէ յիշուած սակայն թէ ուրիշ՝ կատարուած է արտատպումը⁹:

Օշական եւ Զագրեան ունեցած են տասնամեակներու վրայ երկարող նամակագրական կապ: Մեզի ծանօթ Զագրեանին յղուած Օշականի առաջին նամակը կը կրէ 20 Հոկտեմբեր 1899 թուականը¹⁰: Իրենց նամակագրական կապին ակնարկելով, Զագրեան առիթով մը գրած է, թէ՝ «կը ստանայի իր նամակները տասնըհինգ օրը անգամ մը...»: Հակառակ փոխանակուած նամակներու այսքան մեծ թիւին, անոնցմէ ընդամէնը քանի մը հատ լոյսին եկած է ցարդ:

Զագրեան ասպարէզով եղած է առեւտրական:

Մահացած է Փարիզ, 21 Փետրուար 1956ին:

Հոս տրուող Օշականի նամակները հրատարակութեան կու տանք նոյնութեամբ, առանց մեր կողմէ որեւէ միջամտութեան:

Մանօթագրութիւններուն հետ կապուած որոշ ստուգումներու համար դիմած ենք Մարկ Նշանեանի կազմած Յակոբ Օշականի Մատենագիտութիւն հատորին (Լոս Անճելըս, 1999):

Հրատարակուող նամակներուն բնագիրները կը գտնուին մեր մօտ:

Իմ արտի հատոր Գեորգս,

Հիմա առի նամակդ: Տասը օրէ՛ն: Ուրեմն կրնանք ապրիլ, բանի որ քղթակցութիւնը այսքան դիւրացած է: Այնքան շատ բաներ ըսեր ես ինձի թուղթիդ մէջ: Ես ալ ունիմ այնքան շատ բաներ: Ուրեմն

ա)- Տղոցը խնդիրը: Գրեցի արդէն Առաքելին: Եթէ երբեք այս տարին անցած նկատուի, գալ շրջանի համար անհրաժեշտ է որ տղաքը¹² ըլլան Բարիզ: Մտածեցէք ու ըստ այնմ առէք անհրաժեշտ քայլերը:

բ)- Յուզիչ է կոչը առողջութեանս վրայ: Գիտեմ որ վտանգի հետ կը խաղամ, բայց մտքիս մէջ Նաբուգոդոնոսորի արձանին մնան կանգուն է Պալգազը¹³ որ իմ հիւանդութիւնն ունէր: Մտիկ չըրաւ բժիշկներուն ու կ'ապրի այսօր: Ես կը տառապիմ ընելիքիս ահաւոր ընդարձակութեան պատկերին դիմաց: Կարդաս պիտի անշուշտ Համապատկերը¹⁴ ու պիտի գգաս թէ ինչ հզօր կիրք է այդ էջերը քշողը: Ալ առողջութիւն, հանգիստ մարդու պէս ապրիլ իմ բառարանէն չնշուած բաներ են: Կան տակաւին Մնացորդացին¹⁵ տասը հատորները որոնք պիտի գրուին: Ու կայ տակաւին Իմ վէպը¹⁶ որ տպեալ քանի մը հազար էջ կը լեցնէ: Այս ահաւոր ճնշումին տակ օրերը կ'անցնին: Ժամ մը ժամուկէս միայն աշխատանք կը ներեմ իմ ուղեղին որ կը տքայ բեռին տակ ու ինձի կ'իմացնէ վտանգը: Սեղանս վերածուած է պտուղի, խոտի, ջուրի: Կեանքը իմ շուրջն է, տղոցս կերպարանքներուն վրայ: Անոնց ապրիլը ինձի կը բաւէ:

գ)- Յոբելեանին համար խանդավառութիւնը անհրաժեշտ էր. ուրախ եմ ստեղծելու վրայ ես գայն: Հոգ տար որ իմ հայրենակիցները մէկ ճակատով ներկայանան: Թող բոլորը համոզուին որ մեր գիտը ազատուած է ընդմիշտ, որքան ատեն որ հայերէն գրող ու խօսող մը կայ, Սէօլեօզցի Օշականին գործը կը խօսի այդ մարդուն: Ու այս գործը իրենք են¹⁷:

դ)- Չեմ միջամտեր քու կարգադրութիւններուդ. հոգ տար միայն որ Յոբելեանին շուրջը չգոյանայ ոչ մէկ պառակտում: Ազգային իշխանութիւնները, կուսակցութիւնները, գրական խմբակները պէտք է եղբայրանան իրարու, իրենցմէ վեր զգացումի մը մէջ որ ամբողջական գործն է Օշականին: Բարիզ ատոր երազը ապրեցանք իմ հայրենակիցներուս հետ: Այն ատեն դեռ կը պակսէր Համապատկերը: Դուն գիտես որ դէմ եմ եղեր Յոբելեաններուն. իմ գիջու՞մը.- ահա քեզի արդարացումը: 7000 էջ¹⁸ ձեռագիրի բախտը կապուած է այդ գիշումին որ կրնայի չընել: Բայց գրելէ վ՛երջը: Ու դուն գտնէ գիտես թէ ինչ է գինը այդ թիապարտութեան: Ուրեմն կը յայտարարես. ոչ իսկ սո՛ւ¹⁹ մը Օշական կը գիշի ընդունիլ յոբելեանի գումարէն, գայն ամբողջութեամբ ըլլալով յատկացուած իր գործին տպագրութեան: Համապատկերին մէջ Միսաքեանին²⁰ վրայ տեղ մը դրուագ մը տուած եմ: Այդ մարդն ալ դիմած է ատենին ժողովուրդին որպէսզի օգնեն իրեն, իր գործը հրատարակելու: 150 ոսկի հանգանակած են ու տրամադրած: Դէպքերը այնպէս մը կը դասաւորուին որ գործը լոյս չի կրնար տեսնել: Միսաքեան այդ թուականէն վերջ տակաւին տասնեակ մը տարի կ'ապրի, ծանր գրկանքի մէջ, անօթի ու լքուած: Մահուան օրը մարդիկ կը գտնեն այդ 150 ոսկին աթոռի մը ոտքին կապուած ծրարի մը մէջ: Վսեմ ծերունին այնքան խորունկ կը զգար մեր բարեգործութեան զարհուրանքը:

ե)- Չիս պահեցէք տեղեակ յորելեանի գործունեութեան: Կը գրես որ ներկայացումը cloué²¹ է կազմելու հանդիսանքին: Այդ մէկ օրուան մէջ ատիկա կարելի չէ: Կը մտածեմ որ հանդիսանքները ունենան երկու bien déterminé²² մասեր: Մէկը քիչ մը ակադեմական հանդիսանք: Ուր խօսելին Օշականին վրայ, իրենց գիտցածները: Չիս իբրեւ մարդ ներկայացնելու պարտքը պիտի իյնար վրադ²³, քանզի ոչ ոք կրնայ այդ դերը կատարել քեզի չափ ու պէս: Մի վախճար: Երբ ելլես բազմութեան առջեւ ու յիշատակներդ բանաս, Մարմար-ճըզէն... մինչեւ Բարիզ, արդէն կեանքին հետն ես ու մարդիկ մտիկ կ'ընեն: Ուրիշ մաս մը պէտք է յատկացուի Օշականի խաղերէն մէկուն բեմադրումին: Ես կը թելադրեմ կրկին Երկինքի ճամբովը²⁴: Չայն յարդարելը, բեմական ընելը շատ դիւրին: Տեսիր Շահիսաթունին²⁵ ու յայտնէ իրեն իմ մտածումը: Երբ այդ խաղը վերածուի իր կշռին, այսինքն վերցուին իրմէ գրական բաժինները ու ձգուի միայն տոհման, կ'ընէ անիկա ահաւոր տպաւորութիւն: Օշականը մէկ հարուածով հասած կ'ըլլայ իր ժողովուրդին: Ուրեմն յոյս ունիմ որ ամենէն իրաւ Օշականը Բարիզը կը տեսնէ: Գաղութներուն մէջ բեմական այդ ուժերը չի կարելի ճարել: Քեզ տեսնեմ Գէորգ, երբ պէտք ըլլայ ես կը գրեմ Նշանեաններուն²⁶: Տիկին Սիրուհի Նշանեանը չի կրնար մոռնալ իր ուսուցիչը, Բերայի Օշականը: Անգամ [մը] որ որոշումը կայացնէք ես կը գրեմ անհրաժեշտը Նշանեաններուն: Այսպէս թեթեւացած, խաղը կ'ըլլայ յաղթանակ մը: Ինձի պիտի պատասխանես կարելի եղածին չափ շուտ:

Չ- Ահա քեզի տեղեկութիւններ

ա)- Կազմակերպուած է Հալէպը, լման երիտասարդութիւնը եւ ազգային իշխանութիւնները ծրագրած են փառաւոր բան մը ընել²⁷:

բ)- Պէյրութի մէջ կաթողիկոսը յանձն առած է յորելեանի պատուոյ մահազահութիւնը²⁸:

գ)- Եզիպտոս պիտի տօնեն ազգային իշխանութենէն հովանաւորուած յորելեան մը²⁹:

դ)- Կազմակերպուած է Կիպրոսը, շատ զօրաւոր կազմով մը³⁰:

ե)- Ամերիկայէն գիր առի որ պիտի կատարուի կարելին³¹:

Ահա առայժմ գիտցածներս: Պաղեստին պիտի տօնէ հաւանաբար Փետրվարին կամ գաւիկէն վերջ: Իմ պաշտօնի ըլլալուս պատճառաւ էր որ աւելին չկրնամ գրել: Միւս կողմէն կը վախճամ ալ: Անցած շաբթու մշակութային միութեան մը մէջ Ծառուկեանի³² Հէյ քան Երեսանէն³³ տասնրիկնգ տող կը բացատրէի: Այնքան յուզուեցայ որ լման ունկնդիրները լացին, ամենէն առաջ անշուշտ ես: Ու դուն գիտնալու ես որ յուզումը թոյն է իմ հիւանդութեանս նոյնիսկ անարցունք ձեւին տակ: Կը կարծեմ թէ պէտք է ներկայանալ, իբրեւ հայ գրագէտ, այս ժողովուրդին, հանդէսի պահուն: Անցեալ տարի քիչ մնաց մեռնէի Ապրիլ 24ի սգահանդէսին երբ ելայ բեմ ու կանչեցի Վարուժանն ու Գեղամը, Չարդարեանն ու Զօհրապը³⁴: Հանդիսականները քար դարձան ու չէին կրնար զսպել իրենց արցունքները: Գիտես թէ ուր է դժուարութիւնը: Այդ հանդէսներուն մէջ ուրիշները չէ որ կ'ոգեկոչեն: Ու Օշականը կեցած է խօսքի, շուկայի մը պիտի մտածէր, քանի մը դրուշ փրցնելու համար...:

Է- Ծանր գործեր են թէ Սփիւրը³⁵, թէ Համապատկերը: Տիկին Սիրանը³⁶ կը գրէ թէ չէ կրցած կարդալ: Այո, գիտնալու է որ գիրքեր կան որոնք պէտք է վերջէն սկսուին: Քեզի որկածներս երկուքն ալ այդ տեսակ գիրքեր են: Համապատկերը պիտի սկսիս Օտեանէն³⁷: Սփիւրը գրուած է միայն ու միայն բա-

նաստեղծներուն համար: Ու տիկին Սիրանը պիտի գտնէ իր ուզածը եթէ սկսի Սփիւռքին վերջին գլուխէն որ կարծեմ ցտեսութիւն վերնագիրը կը կրէ: Այն ատեն պիտի սիրէ իր հեմշերին³⁸ որ շատ իրաւ բանաստեղծ մըն էր³⁹: Դուն ալ քալէ Սիրանին ճամբովը: Պիտի կարդաք Համապատկերը Օտեանինէն վերջ, ...⁴⁰ մը պէս նետուելով Պատուելիին ուշքով: Ստացած են, բացառաբար տաք խօսքեր, Համապատկերին համար: Շատ պիտի ուզէի տարի մը առաջ տպուած եւ սպառած Հայ գրականութիւն⁴¹ հատորն ալ դրկել: Բայց չունիմ: Սփիւռքը դրկեցի թերթերուն ու բարեկամներուն որովհետեւ իմն էր: Համապատկերը վանքինն է: Պարտաւոր էի դրամով գնել ու դրկել: Թող Լեւոնը⁴², Շաւարշը⁴³ ըլլան ներողամիտ: Բիւզանդիին⁴⁴ ալ կ'ըսես որ կը յարգեն իր կամքը:

Ը)- Այս ամսու կը սկսի տպագրուիլ Վկայութիւն մը⁴⁵ Ծառուկեանի Թուղթ առ Երեսմանին իբրեւ յառաջաբան: Պիտի գործածեն ծախելու համար յոբելեանի օրերուն: Գրուած է տաք, խոր, իրաւ, կրքով ու մեծ յուզումով:

Թ)- Յունվարին թերեւս աւարտեն Ապուլ Ալան⁴⁶ արաք բանաստեղծութեան վրայ ուսումնասիրութիւն մը զոր սկսայ պաշտօնական մարմնէ մը առած հրաւերով: Իրաւ գործ մըն է, Սփիւռքին կրկինը ծաւալով: Վկայութիւնն ալ Սփիւռքէն աւելի է արդէն: Կը տեսնես որ կեցած չունիմ: Ամէն շաբթու կը հասնին գիրքեր: Պարտաւոր են գրել իմ տպաւորութիւնները, ընել թելադրանքներ: Կը մեղքնաս: Ու ատ ալ ուրիշ սպառում: Գրելը - նամակ թէ Համապատկեր - նոյնն է ինծի համար. ժամանակի հարց մը: Ու տակաւին կը սպասեն Մնացորդացը: Իմ վէպը, խաղերը:

Ժ)- Պզտիկը կը մեծնայ⁴⁷: Տասը տարեկան եղաւ: Վահէն շքեղ երիտասարդ: Կը գրէ, կը խօսի (անցած շաբթու ներկայացուցեր է շորթ Էեզդօրին, ու մարդիկ հիացումով հետեւեր են իր խօսքին) ու ելերտրական ֆապրիզին մէջ կ'աշխատի լաւ մեքանիսեան մը ըլլալու: Իր վաստակը եւ իմը տունը կ'ապրեցնեն: Անահիտը⁴⁸ վարիչն է անգլիական մեծ հաստատութեան մը (Պըրըքիշ Գաունսալ կոչուած որ անգլիական մշակոյթին պրոպականդը կ'ընէ Սիւրբին Արեւելքի մէջ), յարգուած ու կարող տիկին մը: Արաքսին⁴⁹ մտած է, կամ մտնելու վրայ [է] գերութեան շրջանը:

Ու, Գէորգ, կեանքն է որ անցած է հոլովներէ:

Հիմակու հիմա ցտեսութիւն:

Նայէ որ ներկայացման հարցին համար արագ շարժիր:

Սիրով

Օշական

Բ.

1947 Յունվար 1

Երուսաղէմ

Սիրելի Գէորգ,

Տարիին առաջին օրն է: Առաջին ալ նամակս կը բանամ քեզնով: 26ի նամակդ առի 5 օրէն: Ինչպէս միշտ, այս անգամ ալ անիկա լեցուն է շահեկան հարցերով: Ըստ սովորութեանս, կը բաժնեն զանոնք, կարելի եղածին չափ յստակ պատասխանել կրնալու համար:

Ա)- Գրողներու միութեան նամակը⁵⁰: Կասկած չունիմ թէ մեծ մասը, այդ միութիւնը կազմող գրողներուն հակառակ է ինծի... օրհեղեղէն: Հետեւաբար

ես տուեր եմ իրենց այդ իրաւունքը: Թերեւս միամտութիւն՝ նման տրամադրութեամբ տոգորուած միտքերէ սպասել հոգեկան ազնուութիւն: Բայց կը խորհիմք թէ մարդկայինին զգայարանը մեր մէջ կրնայ նուազիլ, քիչ՝ անգամ մեռնիլ: Կատարուածը անորակելի խարդախութիւն մըն է, խաբեբայութիւն մը: Բարիգի գրողները պարզ Վկայութիւնը կարդալով պիտի զգան ատիկա: Այն ատեն պիտի հանդուրժեն որ Սուրիոյ բոպիկ լրագրողներու սարքած քապայը⁵¹ իրենք ալ ըլլան ստիպուած վաւերացնելու: Այս կէտն է որ պարտաւոր են լրջութեամբ նկատի առնել: Տրէյֆիսի⁵² քաղաքը պատմական է արդարութեան, մարդկութեան զգայարանը: Իմ դիմումը ստուերներու դիմում մը չէ: Իմ ամենէն կատաղի հակառակորդներս առնուազն մարդէր են: Հրաշին⁵³ կը կարդաս այս տողերը ու դարձեալ զինքը կը հրաւիրես մարդկութեան: Յետոյ, յստակ հասկցուր բոլորին, հայրենի առածը որ կ'ըսէ «սատկած էշը գայլէն չի վախճար»: Գրեր եմ Ամերիկայի, Եգիպտոսի ռամկավար բարեկամներուս որոնք օրակարգին հետեւելու պարտքը նախընտրեցին իրենց խղճին ձայնէն թէ աթոմիք պօմպով ալ յարձակէին վրաս, դարձեալ կը պահեմ իմ վճիռները աննահանջ, երբ հարցը կը պատկանի գրականութեան: Աշխարհի մէջ ուժ չեմ գտներ զիս շեղելու ընդունակ իմ համոզումներէն: Հոն ուր արժէք կայ, ես ոչ ոքէ հրահանգ, հրաւեր կը սպասեմ: Մէջտեղն է գրական իմ բովանդակ անցեալը:

Բ)- Սիոնէն արտատպուածը Արեւմտաւորի մէջ⁵⁴: Պարագան կը կրկնէ Ծառուկեանի եղանակը: Ան ալ Վկայութիւն մընէն հատուած մը հրամցուց Նայիրի մէջ⁵⁵, փոթորիկը ստեղծող: Ու ընտրուած հատուածը կը ներկայանար ինքնագլուխ: Սիոնի մէջ կտորը Արեւմտաւորի մէջ արտատպուածին առնուազն տասնը հինգ անգամն է, Օրն Օրերուն⁵⁶ վերջին պատկերը, Պատգամ վերնագրուած⁵⁷ ուր Լուսաւորիչ իր ժողովուրդը կը հրաւիրէ արդարութեան, եղբայրութեան, ազատութեան, մոռնալու մեր պատմութեան մեծ չարիքը, անմիութիւնը ու խանդավառուելու հայ հայրենիքին հաստատ իրողութեան մէջ: Եթէ Արեւմտաւորին արտատպումը գետեղուի ամբողջութեան մէջ, միտք պղտորող զգացումը երբեք չի ծագիր: Հէյ, Գէորգ, տղաս: Օշականը մանուկ չէ: 1944 ին երբ կաթողիկոսի կողմէ պատուիրակներ եկան, յայտարարեցին թէ Օշական դատապարտուած դաշնակ մըն է Երեւանի աչքին ու անուղակի ինծի հաղորդեցին որ ոչ մէկ բան կրնայ փոխել այդ վճիռը: Ու ես ծանօթ եմ պետական քննեւորն որոնք ամենէն անողորք կ'ըլլան, վասնզի անձէն ալ վեր են: Այսպէս ըլլալէ, դասատրուելէ վերջ, մանկամտութիւն պիտի ըլլար Երեւանը դարպասել: Բայց անխելքութիւն, անմարդկութիւն՝ ինծի հանդէպ առնուած այդ վճիռին պատճառով՝ անտեսել իմ ժողովուրդին իրական բարիքը: Կը հաւատամ թէ քառորդ դար վերջը Ֆրանսայի հայութենէն ոչ մէկ հայ կ'ապրի ծուլումէն: Ու ասիկա այսպէս՝ սփիւռքին համար ալ: Ազատումը կարելի է միայն ու միայն Հայաստանով: Ու ով որ անկէ դուրս է, դատապարտուած է անարգ մահուան, իր ժողովուրդին համար: Ահա ամբողջ տոհման: Ու ասոր կը հետեւի միւս գայրոյթը: Այսքան յստակ այս վճիռէն վերջ, ինչպէս կ'ըլլայ որ Հայաստանի մարդերը, գաղութներու արջորները չեն ծալլեր, ըներ հետի գերութեան մագաղաթները ու երեսքաց չեն ողջագործեր զիրար, հայրենիքին երջանկութեան մէջ: Ահա տիրական զգացումը: Օրն օրերուն ը գրուած է փոթորիկէն առաջ. ապրիլի նահատակներուն հանդէսի մը համար: Կը բաղկանայ չորս պատկերէ: Կոթողի մը շուրջ դասական choeur⁵⁸ արեան

տռամային որ Միւնեցիին⁵⁹ թերմիքովը կը պարզէ ապրիլեան մահատակութիւնը, ոգեկոչելով մեռելները: Ու կուգան մեռելները լսելու համար ողջերը: Մեռելներն են ապրիլեան մտաւորականները, շատ քափանցիկ՝ Վարուժանը, Ջօհրապը, Տաղաւարեանը, որոնք կը խօսին մեր ժողովուրդին յաւիտենական հաւատքէն: Կը յայտնեն թէ իրենք երբեք չեն մեռած: Իրենց արիւնն է որ ստեղծած է... Երեսանը, արդի Հայաստանին փառքը: Ոչ մէկ դաշնակ, հնչակ, ռամկավար ակնարկութիւն: Լուսաւորիչը երկինքէն կը կանչուի մեծ հոգեհանգիստի մը: Ու կը կարդայ իր պատգամը որ կը փակէ խորհուրդը: Ահա նիւթը: Անգթութիւն անգթութեանց՝ ատոր ետեւէն ալ դաշնակը գտած ըլլալ յաւակնիլ: Ու կախաղան բարձրանալ ինծի համար աւելի դիւրին է քան այդ համահայկական զգացումը մենաշնորհի վերածել աս ու ան կուսակցութեան: Հայութիւնն է խորհուրդին տիրական մոթիֆը: Ու այսքան: Կ'ըսես վրդովեալներուն որ Օշական չի կրնար մահանջել, վասնզի իր երկերուն եւ արարքներուն մէջ ուզած է միայն մէկ բան ու ատիկա իր ժողովուրդին ազատութիւնն է: Գիրքը ընդհատուեցաւ որովհետեւ մեր տպարանը հիմա օրացոյց կը տպէ ու գրաշարը բռնուած է այդ գործերով:

Գ)- Լ.Չ. ի⁶⁰ գիրքը կարդացի, գրեցի ալ իրեն, խնդրելով որ իրեն պահէ: Խորքը սա է մամակիս: Ըրած է յանդուգն բան մը ու իր հին ընկերները հանած է իրեն դէմ⁶¹: Բայց անցած է աւելի անդին, իր նոր ընկերներն ալ իրեն հանդէպ զինելով, վասնզի Օշականին ճակատագիրը կը տեսնեն իր մօտ: Պիտի ենթարկուի յարձակման համայնավարներէն որոնք երբեք չեն հանդուրժեր քննադատութիւն: Գիրքը կարդացի, թէւ ծայրէ ի ծայր խնդրական, քանի որ հարցերը որոնց մօտեցած է, դեռ չեն հանգչած: Գրեցի իրեն որ սխալ էր 1915ը վերագրել կուսակցական անպատաստութեան: Յիշեցուցի թէ 1922ին յոյները դաշնակ չունէին, 1925 քիւրտերը դաշնակ չունէին ու... բնաջնջուեցան: Իրեն կը հասկցնես իմ խնդրանքը իմ մամակը չօգտագործելու:

դ)- Արեւմուտքը ինչպէ՞ս պիտի յաջողին իրաւ օրկանի մը վերածել: Ահա ինծի մտահոգութիւն տուող հարցը: Մեսրոպը⁶² քաղաքական ջիղ ունեցող գրիչ մըն է: Բօլատը⁶³ գրական: Հ. Պերպերեանը⁶⁴ գրօսաշրջիկ որմէ ոչինչ կրնայ մնայուն դուրս գալ, հակառակ իր մեծ պատրաստութեան, վասնզի ինք ամբարտաւանութեամբ մը վիրաւոր էր տակաւին... Պօլսէն: Ուր հակառակ էր ինծի. առանց գիտնալու ինչո՞ւ: Հայաստանեան ճակատէն ոչ մէկ գրող կրնայ իրեն նպաստ բերել: Սարաֆեանական⁶⁵ վերլուծումները շատ քիչերուն կը հասնին: Հանդէս մը պատահականութեամբ չի կրնար քալել: Որոնք են իր *gagné*⁶⁶ աշխատակիցները: Ի՞նչ է այդ Կիլիկեան միութեան ծրագիրը: Պիտի կրնա՞յ հայրենիքին եւ սփիւտքին մէջ կապի դեր մը փառասիրել. փարատելու համար Երեսանի մէջ տիրող հակասական զգացումները սփիւտքին: Կ'ընդունին որ ոչ մէկ դաշնակ գրագէտ չէ հակառակ ներգաղթին: Այս ճշմարտութիւնը պիտի յաջողի՞ հասկցնել Երեսանի մարդոց: Ահա դեր մը որուն համար մենք կ'ըլլայինք երախտապարտ:

Կը գրեն այս ամէնը անտեղեակ կացութեան: Կը զգան որ սերունդ մը պարտաւոր է կոնակ կենալ այդ թերթին: Կ'ընդունին որ որոշ խառնուածքով երիտասարդութիւն մը կայ: Արեւմուտքը - Հայաստանի համար պարզ ճակատով մը, սփիւտքը անոր տանելու - հաստատ առաջադրութեամբ մը կը յաջողի: Բայց այս պարզ կարծուող ուղղութիւնը այնքան բարդ է երբ ձեռնարկեն գործադրել, որ մեծ նկարագիր, լայն զարգացում, արդարի սիրտ է հարկաւոր: Իմ

մասին դժուար թէ յաջողին օգտակար ըլլալ իրենց: Իմ գրականութիւնը ծանր կու գայ հանդէսին: Բայց տրուած ըլլալով իրենց բարի-կամեցողութիւնը հանդէպ ինձի, կ'աշխատիմ գոհացնել զիրենք: Իրենց ուզածը չէ որ պիտի տամ: Բայց պիտի տամ ինչ որ այս ժողովուրդին մեծ գրականութիւնը կ'ուզէ: Կը բարեւես զիրենք: Ու կը յայտնես իմ տրամադրութիւնը: Հայաստանի գրականութիւնը քննադատելու ատենը չէ հիմա:

Ե)- Լեւոն Շիրինի խնդիր: Ահա Լեւոնին ձեռքով ինձի դրկուած հաշուեցոյցին պատճէնը:

2800 ութ պրակին արժէքը

81,90 - չէ նշանակած թէ ինչ ծախք է

93, - չէ նշանակած թէ ինչ ծախք է

2974,90

հիմնադրամ 1000

1974,90 կը մնայ իր պահանջը

չգանձուած գանձում

դրկած է 17 թերթերու

10 Օշականին 150

30 Թաշեանին⁶⁷ 435

16 Վ. Թաթուլ⁶⁸

85 Գ. Չաքրեանին 275 1000

5 Հրանդ Սամու[է]լի⁶⁹ 75

2 Բալուեան⁷⁰ 30

165 օրինակ Միւնեցի 1465

Արդ ընդհանուր պարտքէն հանելով 1465ը կ'ունենանք 509,90: Ասդին ունինք զիրքերուն սթոքը: Ատենն է որ Շիրինը այս զիրքերը նետէ հրապարակ ու անոնց փոխարժէքը իր անունով յանձնէ յոբելեանի ֆոնտին: Եթէ պէտք է որ իրեն գրեն ասոնք, թելադրէ ինձի, հասցեն ալ տալով:

Չ)- Շատ կը խնդրեմ որ տղաքը ունենաս նկատի: Տան տղաներ են: Երկուքին ալ վրայ կը հանգչի երկու տունի գերագոյն յոյսը: Ըսի՞ թէ Անահիտը հերոսական քաղցրութեամբ մը, իր փափուկ վիճակին մէջ, յօժարած է անկարելի գոհողութեան, թէ Օշական այս քար հոգիին մէջ յօժարած է առանց իր տղուն իր աչքերը գոցել սա աշխարհին: Ասոնք գիտնալէ վերջ երկուքն ալ կը մեծնան իրենք իրենց աչքին ու իմ ամենէն մօտ ընկերը ի վիճակի է մօտէն հաղորդ ընելու զանոնք իրենց ճակատագրական դերին:

Սիրով

Յ. Օշական

Տիրանը⁷¹ եւ Վահէն կը գրեն ձեր տունէն շատ գողտր յուզումով:

Սիրելի Գեորգ,

Դարերով կարծես սպասում մամակղ առի վերջապես: Ապրիլ 1 ին էիր ձգած: 12 ով Վահեն արդեն ինձի կը խօսեր կոկորդեղ: Հիմա չեմ գիտեր քե ինչի յանգած է կացութիւնը: Վահեն պաշտօն ունի շաբաթը երկու անգամ գիտեղեակ պահելու վիճակէ: Յամառ aphasie⁷³ ներուն վրայ իմ գիտցածը անբաւական է: Այն պարագային որ դանակի տակ պիտի ըլլաս երթալու ստիպուած, պարտաւոր ես մտածել: Չեմ խորացներ իմ արդեն ծով ցաւին շուրջ սա նոր տռաման: Ես մահուան մէջ կ'ապրիմ ահա տասը տարիէ ի վեր: Ու աւելորդ է մեր օրինակները աճեցնել ուրիշներու ցաւը դատելու ատեն:

Չգրեցի, սարսափին տակը յոբելեանին որմէ յոգնած եմ, տակաւին պատառ մը բան չապրած: Զու տեղեկութիւններդ կը բաւեն ինձի: Ըսելիքներս անսպառ, բայց նոյնքան անօգուտ: Օշականին յոբելեանը ինքնին բարդ, դիրարբեկ կառոյց, չդիմացաւ մեր լրագրութեան մէջ փորձուած ամենէն ընդարձակ գրոհին գոհ երթալով: Իմ հակառակորդներուն ուրախութիւնը չեմ աճեցներ սակայն: 1922 ին գրոհը նոյնն էր⁷⁴: Այն ատեն Օշական երիտասարդ էր ու կրցաւ անց[ը]նել վտանգը: Հիմա, դարձեալ Օշականին անձը չի վախճար, բայց իր գործը մնացած է հանրութեան գոտին: Սկսած եմ կատարել անջատ դիմումներ, անհատներու, Համապատկերէն հատորներ կնքահայրելու համար: Դեռ չեմ յուսահատ: Այն օրէն որ յոյսս կործանի պիտի նետեմ կրակը ու անցնին առաջին հատորները: Այս ժողովուրդը չարժեր աւելին:

Բազմաթիւ հարցեր կը շօշափես:

Ա)- Վահեն, որուն վրայ դիտած prime-sentier⁷⁵ այդ հանգամանքը իմ ալ տառապանքը կազմած էր: Կը յամառէր ու կը հաւատայ իր ապրումներուն արժէքին: Այդ ինքնութիւնը, իր տղուն վրայ, հօր մը համար սիրելի, բայց տղուն ասպարէզին համար կրնայ վտանգներ ստեղծել: Ատիկա չկրցաւ հասկնալ: Կը յիշե՞ս, որքան արդարադատ մէկն էի: Գեղին բոլոր հարուստ երիտասարդները, վեճի մը ատեն կը դիմէին իմ վճիռին որ կը մնար արդարը (եթէ յոբելեանի առթիւ խօսքիդ մէջ տեղ մը տաս այս գիծին, շատ բան լուսատրած կ'ըլլաս իմ ճակատագրէն ու նկարագրէն): Տղան ալ նոյնը: Մեղմութեամբ, քաղցրով, ջանացէք զինքը ընել աւելի ճկուն: Արամը իր մամակներուն մէջ հօրը կը հակադրէ տղան, նոյն գետինին վրայ: Դուն կը գրես իրականը հաւանաբար: Ամէն պարագայի հանրային մարդու գերագոյն արժէքը ճկունութիւնն է: Վահեն շնորհներ ունի: Պիտի չուզէի որ ատոնք անօգուտ դարձնէր հօրը նկարագրին կրկնութիւնովը իր վրայէն: Կը հաստատեմ միւս կողմէն որ շատ կը ծախսէ: Բայց ինք է վաստկած: Կը գրեմ իրեն որպէսզի պահէ արդար չափ մը ծախքէ: Զարմանալի բան մը գրած էիր, քու ծախքերուդ մասին: 800-900 ֆրանքի ամսական ծախք մը նշանակած էիր քու տունիդ ու կ'աւելցընէիր որ գրկանքի մէջ չես: Վահէին 14 000 ին մօտ, երկու հոգիի ամսական 1000ի իսկ չհասնող ծախքը մտքիս մէջ շփոթութիւն է ստեղծած: Էրիկ կնիկ Անահիտ խորհեցանք որ մէյմէկ գերօ կը պակսէր քիւրուդ մէջ, մոռացման արդիւնք հաւանաբար: Սրբագրեցիք ու տարին 8000-9000, ինչ որ շատ տրամաբանա-

կան գումար մըն է, քանի որ ինքդ ալ արդէն 4-5 հոգինոց ընտանիքի մը համար ամսական 24 000 ֆրանք պիտոճէ կը նախագծես: Բարի եղիր զիս լուսաբանել: Եթէ իրաւ է որ ամիսը 1000 ով կ'ապրիք երկուքդ, այս տարի իսկ կու գամ Բարիդ: Բայց չեմ սպասեր:

Բ)- Իմ հոտ գալու հարցը ունի գործնական երեսներ: Կը հաւատամ թէ Վահէին ծախսածին վրայ քանի մը հազարի ալ յաւելումով տունը լման կ'ապրի: Բայց ատկէ առաջ կան նկատի առնուելիք կէտեր: Նախ Համապատկերին ճակատագիրը: Վանքը⁷⁶ երբ կը ձգես, զիրքը կը մեռնի ինքնաբերաբար: Չայն լոյսին արժանցընելու կարելիութիւնները կապուած են իմ հոս մնալուս: Խորհեցայ պահ մը մայրը եւ Կարօն դրկել: Ես հոս վանքը կամ Անահիտին քով: Բայց հիւանդութիւնը կրնայ յանկարծ գալ: Այն ատեն Արաքսը մահուան դէմ միակ պաշտպանը ունիմ: 1942ին երկրորդ կաթուածը առանց Արաքսի տարած կ'ըլլար զիս: 4 ամիս անկողինէն վար չգրի ոտքս: Ու հոն էր Արաքսը: Ինչպէս կը տեսնես, հարցը հարց մըն է մահուան ու կեանքի: Ուրիշ պարագայ՝ ապրուստը: Գիրք ծախելով կ'ապրին խաչագողները: Չունիմ ոչ մէկ բարեկամ որ սանկ ու նանկ հազար մը կ'որոցընէր: Միակ ճամբան ֆրանսերէն գրելը պիտի ըլլայ: Ու Արամին յայտնութիւնը Ֆրանսայի գրողները մեր վարժապետներէն գէշ կ'ապրին: Իմ խնայողութիւններս կ'որոնեմ, ծախուելիք կարասիները ծախելով, միմակ անկողինները պահելով թերես գտնէ 4 - 500,000 ձեր ֆրանքը: Այս գումարով արուարձաններու մէջ 3-4 սենեակնոց տնակ մը կարելի՞ է: Աս է էականը: Եթէ այո, տուր ինծի մանրամասն տեղեկութիւն, Տիրանին միջոցով որպէսզի երբ դառնալէն վերջ նորէն երթայ Ֆրանսա, այդ գումարը հասցընէ Բարիդ: Անհրաժեշտը մինչեւ իմ մահը իմ ընտանիքին ապրելու կարողութիւնն է: Վահէին դրամը գատ: Մահս կը բերէ տունիմ 500 սֆերլին: Այնպէս որ մահես վերջը չունիմ մտահոգուելիք: Ահա եղերական նամակ մը:

Գ)- Գոհ եմ որ յոբելեանին չի խօսիր Պարսամեանը⁷⁷: Նախ իր հոգեկան պզտիկութիւնը խնայած կ'ըլլայ ինծի: Երկրորդ՝ իր խօսքին ստեղծելիք տրտմութիւնը: Յիշելու ես անշուշտ որ 10 տարի առաջ ինչպէս քափփեց բերնէն Օշականը ներկայացնելու ատեն: Բարիդը իր Գրողներու Միութիւնով ամենէն *néfaste*⁷⁸ տպաւորութիւնը կ'ընէ վրաս: Ու գոհ եմ որ ընդդէմ անոր կը սարքէր յոբելեանը: Բարիդ եղած օրերուս ես զգացի թէ այդ տեղի հայ ժողովուրդը չէր կրնար գրականութիւն մը ապրեցնել: Կեանքը-իննացականը-ապաստանած էր կուսակցական կիրքերուն ետին: Ու զանգուածը արագաքայլ կը հեռանար իր պապերէն: Սէօլեօզգիներուն տղաքն իսկ կը հերքէին իրենց հայրերը: Ահա թէ ինչու այդ ժողովը դատապարտուած է քանի մը արլորի գլուխ կրելու: Ոչ մէկը, այդ ժողովէն ինքզինքը ըլլալու ատենը, մանաւանդ տրամադրութիւնը չունի: Ամենքն ալ կ'ապրին իրենց պզտիկ փառասիրութիւնները ու ճամարտակութիւնները: Օշական մը այդ գորտերու ժողովին մէջ անհեթեթ անասուն մը պիտի ըլլար:

Դ)- Գրած եմ ինչ որ քան, Վահէին նամակին մէջ, յոբելեանին օրը խօսուելու համար, իմ բերանէն: Անոր սկիզբը ունիմ ցաւի արտայայտութիւն մը որ այդ խօսքը քեզի չի վիճակուիր (գրեցի ձայնիդ ակնարկելով, եթէ երբեք ձայնդ ինքզինքը գտաւ ու դուն կրցար ելլել քեմ, այն ատեն կը կատարես այդ տողերուն վրայ անհրաժեշտ սրբագրութիւնը)⁷⁹: Հիմա, աւելի լուրջը: Չեմ յիշած ոչ մէկ անուն-յանձնաժողով, բանախօս, երգող, արտասանող, որոնք իրենց

բաժինը կը սպասեն շնորհակալութեան: Հալեալ, առանց անուն տալու, բեմէն քանի մը խօսք ըրի, բայց Երուսաղէմիին գրեցի քաղաքական ժողովին, առաջնորդին, յորելեանի յանձնաժողովին իմ խօսքը: Նոյնը պիտի ըլլայ հոս, քէ տեղին վրայ, նոյն հանդէսին իսկ մէկը, իմ կողմէ արտօնուած մէկը, իմ անունով ի պաշտօնէ պիտի յայտնէ իմ շնորհակալութիւնը, յակնէ յանունէ յիշելով բոլոր աշխատատեղերը. եթէ ոչ պիտի գոհացուի *en gros*⁸⁰ յիշատակութեամբ մը: Այս հարցերը, տեղին վրայ լուծուելիք հարցեր են: Ձիս կը պահես տեղեակ: Ի վերջոյ սրտագին բան մը կայ սա ելոյթին մէջ, հալածուած գրագետին տէր կանգնելու: Ու ասիկա յուզիչ է:

Ե)- Իմ առողջութիւնս: Չմեղը տկարացայ: Անժին տ'էֆօրը⁸¹ գլուխը ցոյց տուաւ: Պառկեցայ մէկ ամիս: Անժինը չվերածուեցաւ աքաքի, գրիգի⁸², բայց չեմ դարձեր նախորդ վիճակիս: Ահա պալանսը: Մեծ պահքը աշխատեցայ արդիւնքը փայլուն էր: Անսուան մը մէջ հարիւր էջի մօտ բան դուրս եկաւ, Համապատկերին ծաւալով: Չորս ծաւալուն կտորներ: Երկուքը որկեցի Բարիգ, մէկը Գահիրէ, միւսը Սիրանին⁸³: Արեւմուտքին մէջ լոյս տեսածը ամէնէն ուժգինն էր: Չորս օրէն նետեցի գիրքը, առանց գիրք մը բանալու Պալգագէն կամ անոր վրայ խօսող բանակէն⁸⁴: «Այնքան այդ միտքը գիս կը խռովէր»: Վերստին գրել մը գայն կը վերածէր 300 էջոց հատորի մը: Ու դուն գիտես որ ինչ եղերական տագնապ է ինծի համար ժամանակի տագնապը: Եթէ Սիոն չես տեսներ, գրէ որ որկեմ. Սիոնի 18 էջը բռնած է արեւելահայ բանասիրութեան վրայ ուսումնասիրութիւնս⁸⁵ որ իմ սիրական քեման մշակած եմ, արեւելահայ բանասիրութեան գերազանցութիւնը մխիթարեանին եւ արեւմտահայերու ըրածին վրայ: Չեմ կարծեր որ այդ յօդուածն ալ հակառակէն անդրադարձումներ ստեղծէ: Ատոր լայք-մոքիք⁸⁶ քսան տարիէ ի վեր գրեր եմ, զանազան առիթներով, գլխաւորաբար Բալուեանի Զուարթնոցներուն մէջ⁸⁷: Վկայութեան մէջ ալ շատ յստակ է իմ հիացումը այդ ճիգին վրայ Խորհրդային Հայաստանին:

Զ)- Օրն Օրերունը որկած եմ Վահէին: Գրուած է Մարտին, 1946, այսինքն գրողէն առաջ: Ու կ'արտայայտէ իմ հոգիին գերագոյն յանձնառութիւնը, անոր թելադրած է ինծի իմ երազը, աշխատանքը, անսպառ իմ հաւատքը իմ ժողովուրդէն որ բարեբախտաբար լրագրողներէ չէ կազմուած: Ատիկա իմ ժողովուրդին ամփոփուիլն է իր հողերուն վրայ: Ոճիր է, որու կողմէն որ գայ, եւ որ պատրուակով ալ գայ, վիճակ մը, որուն արդիւնքը հայու մը պակասը պիտի ըլլար հայրենիքէն: Սքանչելի այս խանդավառութիւնը ինչ անհմաստ, անմարդկային, պատեպատ միջոցներով կ'ուզեն սպաննել ստեղծելով անլուր շահատակութիւնը հրաժարականներու, հաւատաքնութեան: Հիմա, հակահարուածը: Հայաստանէն սպողող գէշ լուրերը կը շահագործեն ու վտանգի կ'ենթարկեն մեր հաւատքը: Տեղն է ըսել որ դաշնակները այդ գետնին վրայ եղան արժանի իրենց մեծ պետերուն մեծութեան: Մեռելները չունին քաւելիք: Քաղաքական կացութեան վերջին կերպարանքը այլեւս առանց քօղի մեր առջեւն է: Ռուսերը չեմ կարծեր որ փորձեն պատերազմը, երբ արդէն աւերուած է իրենց երկիրը: Ու մեր անուշիկ բախտէն թուրքը կը մնայ տէր մեր հողերուն: Այս իրողութիւնը աղետալի կերպով պիտի անդրադառնայ մեր զանգուածին: Բայց Լոզան⁸⁸ մը չկործանեց մեր հաւատքը: 1950ի [այսպէս] հաշտութիւնն ալ, որ մեր երկիրը թուրքին կը սեպհականացնէ, աշխատեցէր որ չըստեղծէ անտեղի խուճապ: Անսասան է իմ հաւատքը գալիքին: Հարուստի - աղքատի

տոման չի կրնար չլուծուիլ: Ու հարուստ ազգերու այսօրուան յաւակնութիւնները չեն կրնար չսմբիլ: Եթէ ռուսերը անբաւական կու գան, այդ ոճիրները մաքրելու, հեռու չէ օրը երբ իրենք ժողովուրդները (արեւմուտքի) պիտի ծառանան այս գերագանց անարդարութեան դէմ:

Է)- Աւելորդ է ըսել թէ որքան տագնապով կը սպասեն նամակիդ: Առողջութեանդ շուրջը հիմնական ու յստակ կ'ուզեն որ ըլլաս ինծի գիրիդ մէջ: Եթէ պէտք կայ որ ենթարկուիս գործողութեան, մի վարանիր, որքան կանուխ, այնքան լաւ: Արդէն սխալ ես ըրած ամառուան սպասելով: Իմ առողջութիւնը կը նահանջէ, բայց գիտեն որ քանի մը ամիսներու միակտոր, բացարձակ հանգիստ մը կ'անցնի իր *ariairին*⁸⁹, տարիներու վերածուած: Մօտ է արձակուողը: Պիտի յատկացնեն բացարձակ դադարի: Ու հանգէտօրէն ու տրտմութեամբ կը խորհիմ որ պատերազմը արգելք եղաւ Անահիտին⁹⁰ ու Վահէին ուսումնարուն: Հիմա, եթէ ունենայի տղաս ինծի գորավիզ, կը քաշուէի դասէն ու կը գրէի: Ցարդ, երկու ճակատը յաղթահարեցի: Բայց կը դիտեն որ Կիրակի օրերը աւելի հանգիստ են, արդիւնք դասի չգոյութեան: Թէեւ օրական երկու պահ է դասս, բայց ինծի կ'արժէ չորս հինգ ժամու սպառում, քանի որ պահը լման կ'ընեն ինձնով: Այսինքն միակտոր խօսիլ, երկու ժամ: Տղան, դրամը մարդուն պէտք են հիւանդութեան համար:

Ը)- Սկսած են, գիտես, Վէպը: Չորս մասերով: Չեն գիտեր, ինչ պիտի ըլլայ ծաւալը իւրաքանչիւրին: Բայց կը խորհիմ թէ են քիչը հազարական էջ պիտի յատկացնեն Մանկութեան, Երիտասարդութեան, Չափահասութեան, Ալեւոյթին: Այս մասերուն ետեւ Կեանքը, զոր ապրեցանք: Թէեւ *autobiographique*⁹¹, բայց գերագանցօրէն վաւերագրական նկարագիր մը պիտի ընդգրկէ գործը: Եւ որովհետեւ խառնուած են իմ ժողովուրդի կեանքին ծանրագոյն կորուստներուն, դժուարութեան մէջ չեն նուաճելու - իմ ժամանակը: Ու չգրուած, տագնապը՝ տպագրութեան: Մնացորդաց, Համապատկեր նոյն մտայնութեան մէջ ծնած են: Գորգէնը⁹² յաջողցուց գէթ Մնացորդաց-ին կէսին լոյս ընծայումը: Կցկտոր ձեւով գուցէ Համապատկերին ալ 5-6 հատոր յաջողիմք տալ: Բայց նոր վէպին ճակատագիրը կը մնայ բոլորէն սեւ: Ինչ արած: Աշխատիլ ու մոռնալ: Չմտածել: Որքան կ'ապրիմ, չեն գիտեր: Եթէ երբեք յաջողուեցաւ ինծի նուաճել երեք մասերը, չորրորդը կրնայ վերջանալ տողով մը, ուր որ ալ ըլլայ հասած գործողութիւնը ու այդ տողն է ըլլալու «Այս վէպը կը վերջանայ սա տողով» զոր բարեկամ մը արտօնուած է աւելցնելու ձեռագրին վերջին տողին: Գրուածքը, այդ յաւելումով կը գտնէ իր միութիւնը, ամբողջութիւնը:

Թ)- Բարիգի կեանքին - ծախքերու դրութեան - մասին տեղեկութիւնները թելադրէ Վահէին: Տիրանն ալ պիտի բերէ հարկաւ մանրամասնութիւն: Թոռնիկս պուպրիկ մըն է⁹³: Ճիշդ ալ ժամանակին հասաւ: Լուսահոգի մայրս կը պատմէր որ իմ 3-4 ամսու վիճակիս մէջ ստիպուէր էր գիս ձգելու հօրքորիս, ու երբաւ օտարին տղուն ծախելու իմ կաթը: Հիմա կը նայիմ այդ ծախուած կաթէն իմ մէջ երկնցած տրամային: Անահիտը կատարեալ մայր է: Սօն սիւքեն⁹⁴, ինչպէս կ'ըսեն: Արաքսին իր կարգին կը խենդենայ բոռնիկին վրայ: Ես կը յուսամ, վէպին մուտքը ընել այդ ձագուկով, որ 60-70 տարի առաջուան Օշականն է անշուշտ: Պիտի ըսես, ինչե՞ր: Բեզմէ առաջ ես եմ ըսեր:

Ժ)- Ահա քեզի երկու օր արժող իմ գիրը: Ուրիշներու գրածները - բացի Արամէն - ինձմէ ժամանակ անգամ չեն խլեր: Բեզի պարտաւոր կ'ըզգամ լրա-

գիր դառնալու: Քեզմէ չեմ պահանջեր փոխադարձ շատախօսութիւն: Տիրանին, Վահէին միջոցով լուրերը կու գան: Ինչ անուշիկ տողեր ունի Սիրանը: Բայց ինչ անսիրտի հոգի: Հաւանաբար Արաքսը գրէ: Անոր առողջութիւնն ալ ուրիշ տագնապ: Յաճախ կը հարցընեմ ես ինձի.- ե՞րբ եղեր եմ քիչ մը բաց, ուրիշներու գիծէն, առնուազն սմանդուկ ժպիտով մը քօղկելով սեւը հագեր, գործածելու համար Թլկատենցիին մէկ շատ իրաւ պատկերը: Ու կը գտնեմ որ աւտիկա նորէն մեր պատանութեան Պրոսպան է, որուն պիտի տամ առնուազն հազար էջ: Կը գուշակես թէ տեղ պիտի ունենաս անոր մէջ, մայրդ, հայրդ, քոյրերդ, Էօժէնը, Մարգրիտը, Աւելուն, Հերմիմները, Թրքուհիները, Թուրքերը, ջարդերն ու այդ քաղաքին հայութիւնը: Փոխադրէ ճակատը գեղ, ձերը, մերը, կորած գեղերը, Թուրքերը ...: Որքան շատ ու խորունկ ապրումներ: Ու որքան քիչ ինձի տրամադրուած ժամանակը այդ ամէնը նուաճելու:

ԺԱ)- Կարգին հետաքրքրուած եմ Բարիզ փոխադրուելու երազով: Պէտք էր ըրած ըլլայի քայլը Պոլսէն, հիմա տղաքս գործի կ'ըլլային ...: Դրամներու ելեւէջին վրայ քու հեղինակատը կարծիքդ ալ մի սոռնար դնել գիրիդ մէջ: Աւելորդ է յիշեցնել որ Յոթելեանի համար կատարուելիք դիմումներուն, վճարուելիք գիրերուն հարցը կու գայ առաջին գիծի: Առ այժմ յոգնեցայ: Նամակը չեմ գոցեր, Արաքսն ալ կարծեմ ունի բաժին Սիրանին կամ Վահէին: Ես դպրոցէն կը գրեմ: Տուն դարձիս պիտի տեսնեմ աւելնալիքները⁹⁵:

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- ¹ 1945ին, Երուսաղէմի Կիրեղ պատրիարք Իսրայէլեանի նախագահութեամբ, Օշականի գրական գործունէութեան քառասնամեակը տօնելու համար, կազմուած է Յոթելեանական Կեդրոնական Յանձնախումբ մը, որ յատուկ զեկոյցով բացուած յայտարարած է յոթելեանական տարին: Նոյնամպատակ յանձնախումբեր կազմուած են նաեւ այլ վայրերու մէջ:
- ² Չուտ հայաբնակ գիւղ Պրոսպայի Վիլայէթի Ենի Օնեիր գաւառակին մէջ: Գիւղը ունեցած է իր եկեղեցին ու դպրոցը: Գիւղացիներուն զխաւոր գրադումը եղած է շերամապահութիւնը:
- ³ Չուտ հայաբնակ գիւղ Պրոսպայի Վիլայէթին մէջ, Նիկիոյ Լիճէն ոչ շատ հեռու: 1915ի Յեղասպանութենէն առաջ ունեցած է 1000 տուն՝ մօտաւորապէս 12 հազար բնակիչով: Գիւղացիները գրադած են առաւելաբար ձիթենիի ու խաղողի այգիներու մշակումով, ինչպէս նաեւ շերամաբուծութեամբ:
Սեօլեօզը ունեցած է Ս. Հրեշտակապետ անունով ընդարձակ եկեղեցի մը վեց քահանայ հայրերով, նաեւ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ անունով տղայոց ու Ս. Հռիփսիմէ անունով աղջկանց վարժարաններ միասնաբար 7-800 աշակերտ-աշակերտուհիներով: Սեօլեօզցի է նաեւ ծանօթ նկարիչ Ժանսէմը (Յովհաննէս Սէմերճեան):
- ⁴ Գեորգ Չագրեան, «Յակոբ Օշական (Իր Յոթելեանին Առիթով)», *Յաւաջ*, Փարիզ, 17 Մայիս 1947:
- ⁵ Գեորգ Չագրեան, «Յակոբ Օշական (Իր Կեանքն Ու Գրականութիւնը)», *Հայրենիք Ամսագիր*, Պոսթոն, ԻՇ. տարի, թիւ 12 (299), Դեկտեմբեր 1950, էջ 33:
- ⁶ *Հայրենիք Ամսագիր*, Պոսթոն, ԻՇ. տարի, թիւ 12 (299), Դեկտեմբեր 1950, էջ 33-47:
- ⁷ Մեր տրամադրութեան տակ ունինք այդ յօդուածը, տպուած Փարիզի *Արեւմտաքին* մէջ: Մեր ունեցածը թերթին մէկ էջն է միայն, որուն վրայ թիւ ու թուական չեն նշանակուած:
- ⁸ Մեր տրամադրութեան տակ եղած կտրօնին վրայ չէ նշուած թերթին անունը կամ թուականը: Հաւանաբար Պոսթոնի *Հայրենիք Օրաթերք*ն է ան:
- ⁹ Գ. Չագրեան, «Գուշակ Տէրմիւշը», *Բազին*, Գ. տարի, թիւ 12, Դեկտեմբեր 1964, էջ 34:

- ¹⁰ Գրուած է Արմաշէն: Նախ հրատարակուած է Օշականի նուիրուած Չագրեանի *Հայրենիք Ամսագիրին* մէջ լոյս ընծայած վերոնշեալ յօդուածին մէջ (էջ 34-35), ապա արտատպուած է Պօղոս Սնապեանի կազմած Օշականի *Նամականի Ա. Հատորին* մէջ (Պէյրութ, 1983, էջ 9-10):
- ¹¹ Այս նամակին Բ. եւ Դ. հատուածները տպուած են Չագրեանի՝ Օշականի մասին գրած յօդուածաշարքին մէջ (*Յառաջ, արտատպումը՝ Յոսաբեր Ամսագիր, Դ. տարի, քիւ 5, 19 Դեկտեմբեր 1947, էջ 4-5 եւ Ազդակ, 1980*): Չագրեան զանոնք հրատարակելու ժամանակ ըրած է բնագրային բազմաթիւ փոփոխութիւններ, զորս չենք մշած հոս, բացի՝ մէկէն:
- ¹² Նկատի ունի իր երկրորդ զաւակը՝ հրապարակագիր, գրականագէտ եւ բանաստեղծ՝ Վահէ Օշականը:
- Վ. Օշական ծնած է Փլովտի, Պուլկարիա, 1922ին: Մանկութիւնն ու պատանեկութիւնը անցուցած է Կիպրոս եւ Պաղեստին: Յաճախած է Նիկոսիոյ Մելգոնեան Կրթական Հաստատութիւնը, ապա՝ 1935ին տեղափոխուած է Երուսաղէմ եւ 1940ին աւարտած տեղւոյն Անգլիական Բարձրագոյն Վարժարանը: 1946ին անցած է Փարիզ ու հետեւած Սորպոնի Համալսարանի գրականութեան դասընթացներուն եւ աւարտած է զայն 1951ին: Անկի ետք, ստացած է դոկտորայի աստիճան: Երկար տարիներ ապրած է Պէյրութ, իսկ 1975ին անցած է Միացեալ Նահանգներ, ուր եւ մահացած է 2000ին:
- Հրատարակած է բազմաթիւ գիրքեր, ինչպէս՝ *Զաղար. Դիւցազներգութիւն Մը Ա. Հատոր, (Պէյրութ, 1963), Փախստականը* (Անթիլիաս, 1987) եւն.:
- ¹³ Օնորէ Տը Պալգաք՝ Ֆրանսայի մեծագոյն վիպագիրներէն մէկը (1799-1850): Օշական ունի անոր գրականութեան նուիրուած ուսումնասիրութիւն մը, որուն մասին ակնարկութիւն մը կայ քիչ մը վարը՝ երրորդ նամակին մէջ:
- ¹⁴ *Համապատկեր Արեւմտահայ Գրականութեան*, որուն առաջին հատորն է միայն որ լոյս տեսաւ հեղինակին կենդանութեան, 1945ին, Երուսաղէմ, Տպարան Սրբոց Յակոբեանց, 367 էջով: Մնացեալ հատորները տպուեցան անկի ետք, Երուսաղէմ եւ Պէյրութ, հասնելով մինչեւ վերջին՝ 10րդ հատորին, որ լոյս տեսաւ 1982ին:
- ¹⁵ Օշականի բազմահատոր վէպը, որ նախ որպէս թերթօն լոյս տեսաւ Գահիրէի *Յոսաբերին* մէջ (1932-1934), ապա առանձին երեք հատորներով, Գահիրէ, յաջորդաբար 1932, 1933 եւ 1934ին: Անկի ետք, 1988ին, Պօղոս Սնապեանի խմբագրութեամբ, վերահրատարակուեցաւ Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան Տպարանէն, կրկին երեք հատորներով:
- Հոս Օշականի ակնարկութիւնը կը վերաբերի վէպի շարունակութեան:
- ¹⁶ Ակնարկութիւնը հաւանաբար կ'երթայ 1995ին Լոս Անճելըս տպուած *Կեանքին Պէս* վէպին, որ որպէս ենթախորագիր ունի *Հէրիաք Մը (Մեր Ժամանակներէն)*, եւ որ կը ներկայացուի որպէս շարքի մը առաջին հատորը: Այս վէպին մասին տեսնաւ՝ հոս հրատարակուող երրորդ նամակին Ը. հատուածը:
- ¹⁷ Նախադասութեան ընթերցումը երկրայելի է, որովհետեւ թուրքը ծալուելով դարձած է դժուարընթեռնելի:
- ¹⁸ Օշականի նուիրուած Չագրեանի «Յակոբ Օշական (Իր Յորեկեանին Առիթով)» յօդուածին մէջ, յիշեալ էջերուն քիւր տրուած է որպէս 10000:
- ¹⁹ Տօս՝ դրամական միաւոր՝ ֆրանսական ֆրանքի մէկ քսաներորդ արժեքով:
- ²⁰ Խօսքը կը վերաբերի բանաստեղծ, վիպագիր, ԺԹ. դարու արեւմտահայ զարթօնքի սերունդի աչքի ինկող դէմքերէն Խաչատուր Միսաքեանին՝ Պուէտին (1805-1891), որուն ընդարձակ էջեր տրամադրած է Օշական *Համապատկերի* առաջին հատորին մէջ (էջ 147-167): 150 ոսկիի հետ կապուած վերոյիշեալ դէպքը տեսնաւ՝ յիշեալ հատորին մէջ, էջ 161:
- ²¹ Ֆրանսերէն՝ բանալի, գործի յաջողութեան երաշխիքի իմաստով:
- ²² Ֆրանսերէն՝ լաւ որոշադրուած, ճշդորոշուած:

- ²³ Փարիզի յոթելենական հանդիսությունը տեղի ունեցած է 24 Մայիս 1947ին, նախագահությամբ Արշակ Չոպանեանի: Բանախօսներ՝ Գեորգ Չագրեան, Շաւարշ Նարդունի, Ա. Խանեւանեան եւ Յովսէփ Սվաճեան: Օշականի խօսքը կարդացած է իր գաւակը՝ Վահէ Օշական: Մինչ այդ, կազմուած էր 41 հոգիէ բաղկացած Յոթելենական Յանձնաժողով մը:
- ²⁴ «Երկնքի ճամբով (Խաղ Մը Մեր Ժամանակներէն, Դրուագ Մը Մեր Տարագրութեան)»: Նախ լոյս տեսած է *Հայրենիք Ամսագիր*ին մէջ (Ապրիլ-Յուլիս 1936), ապա՝ առանձին հատորով, Պէյրութ, 1985ին:
- ²⁵ Նկատի ունի հայ բնի մեծագոյն վարպետներէն Աշօ (Արշալիր) Շահխաթունի-Շահխաթունեանը, որ ծնած է 1885ին: Հայաստանի առաջին հանրապետութեան օրերուն եղած է Երեսման զինուորական պարտ: Հայաստանի խորհրդայնացումէն ետք, անցած է արտասահման եւ 1924էն ապրած է Փարիզ, ուր մնացած է մինչեւ մահը՝ 1957: Ֆրանսայի մէջ, դերեր ստանձնած է բազմաթիւ օտար համը ֆիլմերու մէջ: Խաղացած է նաեւ Ջօր. Անդրանիկի նուիրուած ֆիլմին մէջ՝ մարմնաւորելով մեծ հերոսին կերպարը: Շահխաթունիի եւ Տրդատ Նշանեանի հետ Օշականի կապը կու գայ Պոլիսէն, երբ ամոնց ջանքերով վերակազմուած Պոլսոյ Հայ Տրամաթիկ Թատերախումբին առաջարկով Օշական կը գրէ երեք բատերախաղեր:
- ²⁶ Նկատի ունի դերասաններ՝ տէր եւ տիկին Սիրուիի եւ Տրդատ Նշանեանները: Տրդատ ծնած է Սեբաստիա, 1892ին: Երեջ գաւակն է՝ Երլտրզի մահափորձին ձերբակալուած ու ապա անձնասպան եղած խոհարար՝ Նշան Նշանեանին: Կրթութիւնը ստացած է Պոլսոյ մէջ: Մինչեւ զինադադար, առաւելաբար ծառայած է թուրք բեմին, յետոյ՝ մաս կազմած է Պոլսոյ Հայ Տրամաթիկ Թատերախումբին (1919-1922): 1922ին անցած է Փարիզ եւ հիմնած տեղւոյն համանուն բատերախումբը: Պենելեանի հետ շրջած է Եւրոպան: Բեմադրած է տասնեակ բատերախաղեր: Զբաղած է գրականութեամբ, գրելով վէպեր ու բատերախաղեր: Եղած է նաեւ բատերական նկարիչ ու քանդակագործ: Մահացած է 1964ին, Փարիզ, իսկ կինը՝ դերասանուհի Սիրուիին, ծնած է Պոլիս 1900ին: Երկար տարիներ դերեր վերցուցած է ամուսինին բատերախումբին մէջ:
- ²⁷ Հալէպի մէջ Օշականի Յոթելենական Հանդիսութիւնը կայացած է 1 Մայիս 1946ին, Սինեմա Ռոքսիի մէջ, հովանաւորութեամբ տեղւոյն Ուսումնական Խորհուրդին: Բացման խօսքը արտասանած է Եղուարդ Տասնապետեան: Խօսք առած է նաեւ յոթելեանը:
- ²⁸ Պէյրութի մէջ Օշականի յոթելեանը տօնուած է 1946 Մայիս 4ին:
- ²⁹ Որքան կրցանք ստուգել, Եգիպտոսի մէջ Օշականի յոթելեանը չէ կատարուած:
- ³⁰ Կիպրոսի մէջ յոթելեանը տօնուած է 24 եւ 27 Մարտ 1946ին:
- ³¹ Որքան կրցանք ստուգել, Ամերիկա, միայն Նիւ-Եորքի մէջ կատարուած է Օշականի յոթելեանը:
- ³² Նկատի ունի բանաստեղծ, գրող, վիպագիր, խմբագիր, կրթական մշակ, հրապարակագիր եւ հասարակական գործիչ՝ Անդրանիկ Ծառուկեանը: Ծնած է Կիւրին, 1913ին: Մեծ Եղեռնի արհաւիրքները կրելէ ետք, ապաստանած է Հալէպ եւ 1918-1922ին մնացած տեղւոյն Հայկական Որբանոցին մէջ, որմէ ետք յաճախած է Ազգային Հայկազեան Վարժարան ու շրջանաւարտ եղած անկէ 1928ին: Ապա մեկնած է Պէյրութ եւ 1930-1934՝ յաճախած է Հայ Դեմարան: Վերադառնալով Հալէպ, 1935-1942՝ գործած է Ազգ. Զաւարեան Վարժարանէն ներս, որպէս հայերէնաւանդ ուսուցիչ: Ծառուկեան 1941ին Հալէպի մէջ հիմնած է գրականութեան եւ արուեստի *Նայիրի* պարբերագիրքը, որ տարբեր պարբերականութիւններով շարունակուած է լոյս տեսնել մինչեւ 1949, ապա թերթը խմբագիրին հետ տեղափոխուած է Պէյրութ եւ հոն լոյս տեսած՝ որպէս շաբաթաթերթ 1953էն մինչեւ 1983, երբ Լիբանանի քաղաքացիական պատերազմին հետեւանքով, Ծառուկեան կը հեռանայ Պէյրութէն եւ կը հաստատուի Փարիզ, ուր եւ կը մահանայ 20 Մայիս 1989ին:

Հեղինակ է բազմաթիվ գիրքերու, ինչպես՝ *Եղերաբախտ Քերթովներ*, *Պետրոս Դուրեան*, *Միսաք Մեծարենց*, *Վահան Տերեան*, *Մատթեոս Զարիֆեան*, (Պէյրուք, 1933), *Մոխրաման* (Հալէպ, 1935), *Առաքաստներ* (Հալէպ, 1939), *Թուրք Առ Երեսան* (Հալէպ եւ Գահիրէ՝ 1945, Պէյրուք՝ 1957, 1964, 1992), *Մանկութիւն Զունեցող Մարդիկ* (Պէյրուք՝ 1955, 1980), Հին Երագներ Նոր Դամբաներ (Պէյրուք՝ 1960, 1982), *Վերջին Անմեղը* (Պէյրուք, 1980), *Նոր Հայաստան Նոր Հայեր* (Պէյրուք, 1983), *Արը Եղեռնին Մէջ* (Պէյրուք, 1987), *Մեծերը Եւ... Միւսները* (Պէյրուք, 1992), *Երագային Հալէպը* (Պէյրուք՝ 1980, 1996), *Ամերիկեան Կողմն Աշխարհի* (Կլեմսոն, 1999), *Առկայծող Հայեր Երոսպայի Լոյսերուն Մէջ* (Հալէպ, 1999), եւն.:

³³ Ծառուկեանի ծանօթ պոէմը, որուն առիթով գրուած է Օշականի *Վկայութիւն Մը* հատորը: Ան 1945ին միաժամանակ հրատարակուած է Հալէպ (*Թուրք Առ Երեսան* խորագրով) եւ Գահիրէ (*Հէյ Ջա՛ն Երեսան* խորագրով), ապա արժանացած է տասնեակ վերահրատարակութիւններու:

³⁴ Օշականի Ապրիլ 24ի յիշեալ ելոյթին մասին տես՝ *Քաղին*, Պէյրուք, 1978, թիւ 12 եւ Անահիտ Ոսկերիչեան, «Օշական Իր Մտերմութեան Մէջ», *Ազրակ*, 14 Նոյեմբեր 1983, թիւ 209 (15687), էջ 5:

³⁵ Նկատի ունի իր *Սփիւղը Եւ Իրաւ Բանաստեղծութիւնը* հատորը, լոյս տեսած Երուսաղէմ, 1945ին, 107 էջ, որ նուիրուած է Վահան Թէքեանի քերթողութեան:

³⁶ Կամ Սիրանուշ, Զագրեանի երկրորդ կինը:

³⁷ Համապատկերի առաջին հատորին մէջ Գրիգոր Օտեանին յատկացուած է գիրքին վերջին եւ ընդարձակագոյն գլուխը՝ էջ 273-365:

³⁸ Պարսկերէն ծագումով քրքերէն՝ համաբաղաբացի, հայրենակից:

³⁹ Նկատի ունի բանաստեղծ եւ խմբագիր Վահան Թէքեանը (Կ. Պոլիս 1878-Գահիրէ 1945), որուն նուիրուած է Օշականի յիշեալ գործը:

⁴⁰ Թուրքը ծալլունով մաշած է ու բառը դարձած՝ անընթեռնելի:

⁴¹ Տպուած՝ Երուսաղէմ, Տպարան Սրբոց Յակոբեանց, 1942ին, ԻԳ+672 էջ:

⁴² Հաւանաբար նկատի ունի Լեւոն Շիրինը, որուն մեկենասութեամբ լոյս տեսած է Օշականի *Ստեփանոս Միւնեցի* քնարախաղը 1938ին, Փարիզ: Թերեւս ալ նկատի ունի գրող, հրապարակախօս ու խմբագիր Լեւոն Մոզեանը (1890-1958), որ այդ տարիներուն կ'ապրէր Փարիզ:

⁴³ Նկատի ունի գրող, խմբագիր, հրապարակագիր Շաւարշ Միսաքեանը, ծնած՝ Սեբաստիոյ Չիմառա գիւղը, 1888ին (այլ աղբիւր մը կու տայ 1884 թուականը): Հինգ տարեկանին ան ընտանեօք տեղափոխուած է Պոլիս, ուր ստացած է նախակրթութիւնը: Նետունելով լրագրութեան ասպարէզ, 1911ին՝ մէկ տարիով վարած է խմբագրութիւնը Կարնոյ *Յառաջին*: Մեծ Եղեռնի օրերուն, շրջան մը բանտարկուած է Պոլսոյ մէջ, ապա գինադարարին՝ ազատ արձակուած: Անկի ետք հաստատուած է Փարիզ, ուր 1925ին հիմնած է *Յառաջ* օրաթերթը ու վարած անոր խմբագրութիւնը մինչեւ մահը՝ 1957:

⁴⁴ Նկատի ունի բանաստեղծ Բիւզանդ Թօփալեանը, ծնած Այնթապ, 1902ին: Ուսումը ստացած է ծննդավայրի Ազգային Ներսէսեան Վարժարանին մէջ, ապա՝ Կեդրոնական Թուրքիոյ Գոլէճին մէջ: Մեծ Եղեռնէն ետք, ժամանակ մը ապրած է Հալէպ, աւելի ետք անցնելու համար Փարիզ: Հրատարակած է բանաստեղծութիւններու վեց ժողովածուներ՝ *Այգահանդէս* (1924, Հալէպ), *Արեւագալ* (Փարիզ, 1936), *Լուսածնունդ* (Փարիզ, 1964) եւն., խմբագրած է նաեւ *Անդաստան* գրականութեան եւ արուեստի պարբերագիրքը (1952-1969): Ստեղծագործած է նաեւ ֆրանսերէնով եւ հրատարակած բանաստեղծական երկու գրքոյկ: Գրականութեան կողքին, պարապած է նկարչութեամբ եւ տուած անհատական բազմաթիւ ցուցահանդէսներ: Հալէպի ու Փարիզի մէջ բանեցուցած է իր «Արաքս» տպարանը, ուր տպած է բազմաթիւ հայերէն գիրքեր: Մահացած է Փարիզ, 1970ին:

⁴⁵ Լոյս տեսած է Հալէպ 1946ին, 124 էջ, որուն կցուած է Ծառուկեանի «Թուղթ Առ Երեսան»ը:

⁴⁶ Տպուած է Հալէպի *Նայիրի*ներուն մէջ, «Ապուլ Ալա Մարի» խորագիրով (Մարտ 1947- Նոյ.-Դեկտ. 1949), 7 մասով:

⁴⁷ Նկատի ունի իր վերջին զատակը՝ Կարօ Օշականը, ծնած Երուսաղէմ, 1937ին:

⁴⁸ Անահիտ Օշական, ապա՝ Ոսկերիչեան: Օշականի դուստրը: Ծնած է Ֆիլիփէ, Պուլկարիա, 1919ին:

⁴⁹ Արաքսի Օշական, ծնած՝ Աստարճեան, Օշականի կողակիցը:

⁵⁰ Ակնարկութիւնը կ'երթայ Ֆրանսահայ Գրողներու Ընկերակցութեան հրապարակած յայտարարութեան տպուած երեք թերթերու մէջ՝ *Յաւաքի* խմբագիր Ծաւարչ Միսաքեանի դէմ՝ անոր «Խորհրդածութիւններ Զ. Օշականի Յորելեանին Չգծման Մասին» խորագրով յօդուածին առիթով (*Յաւաք*, 20 Հոկտեմբեր 1946): Ընկերակցութիւնը մերժած է տօնել Օշականի յորելեանը:

⁵¹ Ֆրանսերէն՝ խանգարիչ:

⁵² Ակնարկութիւնը կ'երթայ Փարիզին:

Խօսքը այն նշանաւոր դատավարութեան մասին է, երբ ծագումով հրեայ Տրէյֆիս անունով սպայ մը մահուան կը դատապարտուի Փարիզի մէջ: Էմիլ Զոլա (1840-1902) այդ առիթով կը գրէ «Կը Դատապարտեն» խորագրով նամակ մը, յղուած՝ Ֆրանսայի նախագահ Ֆորին, ուր կը մեղադրէ Տրէյֆիսը դատապարտողները: Նամակը մեծ աղմուկ կը բարձրացնէ. Զոլայի ու սենականներու դէմ ցոյցեր կը կազմակերպուին. ընթացքին՝ շատեր կը վիրաւորուին եւ հարցը կը ստանայ սուր հանգամանք: Գործին միջամտիս կ'ըլլան Երեսփոխանական Ժողովը, բանակն ու ժողովուրդը, ու անոր պատճառով ալ կ'իյնայ Պրիստնի դահլիճը: Խռովութիւնները կը հասնին նաեւ Ֆրանսայի կողմէ գրաւուած Ալճերիա, ուր մեծ թիւով հրեաներ կ'ապրէին: Աշխարհի ամբողջ մտաւորականութիւնը զօրավիզ կը կանգնի Զոլայի ու այս առիթով ան կը ստանայ տասնեակ հազարաւոր զօրակցական նամակներ: Զոլա ֆրանսական բանակին մեծաւորները անարգած ըլլալուն համար, զինուորական դատարանին կողմէ կը դատապարտուի մէկ տարուան բանտարկութեան եւ 32,000 ֆրանք տուգանքի: Եւ քանի որ ան կարողութիւն չունէր այդ գումարը վճարելու, աճուրդի կը հանուին իր անշարժ գոյքերը: Ֆակսէլ անունով հրատարակիչ մը նոյն գումարով կը գնէ աճուրդի դրուած առաջին իսկ առարկան՝ Զոլայի սեղանը եւ կը փակէ անոր պարտքը: Ի վերջոյ, Տրէյֆիսի դատը կ'աւարտի հանրապետութեան նախագահին շնորհած ներման որոշումով: Զոլայի յիշեալ գրութիւնը քարգմանուած է նաեւ հայերէնի:

⁵³ Նկատի ունի գրող Հրաչ Զարդարեանը, որդին՝ Ռուբէն Զարդարեանի: Ծնած է Խարբերդ 1892ին: Կրթութիւնը ստացած է Պոլսոյ Եսայեան Վարժարանին մէջ, ու աւելի ետք զայն շարունակած Կարնոյ Սանատարեանին, Թիֆլիսի Ներսէսեան, Էջմիածնի Գեորգեան Գեմարանին ու Երեւանի Թեմական դպրոցին մէջ, ապա՝ Պոլսոյ Կեդրոնականին: Հետեւած է Սորպոնի Համալսարանի գրականութեան դասընթացներուն, եւ վերջապէս՝ Փարիզի Բժշկական Վարժարանէն վկայուած է որպէս ատամնաբուժ: Հաստատուելով Փարիզ, գրադած է գրականութեամբ, գրելով առաւելաբար պատմութեան մասին: Աշխատակցած է սփիւռքահայ մամուլին: Առանձին հատորով հրատարակած գործերէն են՝ *Մեր Կեանքը* (Փարիզ, 1934) եւ *Որբացող Մարդիկը* (1954):

⁵⁴ *Արեւմուտք*, ազգային, գրական անկախ շաբաթաթերթ: Լոյս տեսած է Փարիզ, 1945-1952: 1946ի վերջերէն եղած է հրատարակութիւնը «Կիլիկեան Ընդհանուր Միութեան»: Առաջին շրջանի (1945-1946) խմբագիրները եղած են Լեւոն Մոզեան, Բիւզանդ Թօփալեան եւ Լեւոն Չորմիսեան, իսկ երկրորդ շրջանին (1947-1952)՝ Մեսրոպ Գույումճեան: Յիշեալ գրութիւնը լոյս տեսած է *Արեւմուտքի* նոր շրջանի թիւ 3 (90)ի մէջ, 30 Նոյեմբեր 1946, հետեւեալ վերնագրով. «Օշական Կ'օրհներգէ Խորհրդային Հայաստանը Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի Բերնով»:

- ⁵⁵ 1946ի Փետրուարի իր քիով, Հալեայի Նայիրի ամսագիրը մամուլի տակ եղող Օշականի «Այայտիմ Մը հատորին էջ 72ի ծանոթագրութեան միացնելով էջ 28ի ծանոթագրութիւնը, գայն ընթերցողին ներկայացուցած է իր կողմէ տրուած պարագայական վերնագիրով մը՝ «Օշական Կը Դատէ Հայրենի Բերքը՝ Զառասմանայ Վաստակին Ուժով» (էջ 278-281), որուն մէջ հայաստանեան գրականութեան մասին յայտնուած տեսակետներն սրտնեղած, այսպէս կոչուած «Յառաջդիմական» ճակատի թերթեր բուն պայքար կը շղթայագերծեն Օշականի դէմ, կասկածի տակ առնելով նոյնիսկ իր հայրենասիրութիւնն ու ամբողջ գրական վաստակը:
- ⁵⁶ *Օրն Օրերուն, Խորհուրդ (Մեր Ժամանակներէն), Երեք Արար Եւ Մէկ Պատգամ*, Երուսաղէմ 1947, 81 էջ:
- ⁵⁷ Նշուած գրութիւնը, «Պատգամը» խորագիրով տպուած է *Սիոնի Ի.* տարւոյն 10րդ քիւլին մէջ (Հոկտեմբեր 1946), էջ 189-192: *Արեւմտաքի* մէջ անոր արտատպումին մասին ակնարկութեան չհանդիպեցանք Նշանեանի նշուած Մատենագիտութեան մէջ:
- ⁵⁸ Ծրանսերէն՝ երգչախումբ:
- ⁵⁹ *Ստեփանոս Միմեցի Զնարախաղ Միջին Դարէն*, լոյս տեսած է Փարիզ, Տպարան «Արաքս», 1938ին, 128 էջ:
- ⁶⁰ Նկատի ունի գրող Լեւոն Չորմիսեանն ու անոր *Կուսակցութիւնները Եւ Հայրենիքը* գիրքը: Չորմիսեան ծնած է Պրուսա, 1896ին: Նախակրթութիւնը ծննդավայրին մէջ ստանալէ ետք, անցած է Պոլիս ու յաճախած Կեդրոնական Վարժարան: Մեծ եղեռնի օրերուն, ապաստանած է Հալեայ եւ երկու տարեշրջան դասաւանդած Ազգային Հայկազեան Վարժարանէն ներս: Երջան մը վարած է Ազգային Առաջնորդարանի դիւանապետի պաշտօնը, ապա՝ տեղափոխուած Փարիզ, ուր խմբագրած ու հրատարակած է քանի մը թերթ եւ աշխատակցած քաղաքի ուրիշներու: Լոյս ընծայած է տասնեակ մը հատորներ, առաւելաբար պատմագիտական բնոյթի, որոնց մէջ առաւել արժեքատու է *Համապատկեր Արեւմտահայոց Մէկ Դարու Պատմութեան* հինգհատորեակը (Պէյրուք, 1972-1979): Մահացած է Փարիզ, 1980ին:
- ⁶¹ Չորմիսեան նախ եղած է դաշնակցական, ապա՝ հ:
- ⁶² Նկատի ունի *Արեւմտաքի* խմբագիրներէն՝ Մեսրոպ Գույումճեանը: Ծնած է Տօրք Եօլ, 1899ին: Երջան մը ուսուցչական պաշտօն վարած է տեղւոյն Սիսուան Որբանոցին մէջ: Տեղահանութենէն ետք, անցած է նախ Մարտէյ, ապա՝ Փարիզ, ուր 1947-1952 վարած է խմբագրութիւնը *Արեւմտաքի* շաբաթաթերթին: 1950ականներու կեսերուն, անցած է Սան Փաուլօ (Պրագի), ուր եւ մահացած է 23 Յուլիս 1959ին:
- ⁶³ Նկատի ունի վիպագիր, բանաստեղծ, թարգմանիչ եւ կրթական մշակ Կարապետ Փօլատեանը, որուն ստորագրութեան յաճախ կը հանդիպինք *Արեւմտաքի* քիւլերուն մէջ: Փօլատեան ծնած է Մարաշ, 1911ին (այլ աղբիւր մը կու տայ 1914 թուականը): 1915ին հասած է Տէր Զօր եւ հրաշքով փրկուած՝ սպանդէն: 1921ին մտած է Հալեայի Ազգային Հայկազեան Վարժարանը, որմէ շրջանաւարտ ըլլալէ ետք՝ անցած է ֆրանչիսկեաններու տեղւոյն Շիպենիի Վարժարանը, ապա՝ մեկնած Ատիս Ապապա: 1931ին անցած է Մարտէյ, ուր չորս տարի հետեւած է Երկրաշափական Բարձրագոյն Վարժարանի դասընթացներուն եւ նոյն քաղաքին մէջ անցընելով իր կեանքի մնացեալ տարիները՝ մահացած է 1986ին: Լոյս ընծայած է տասնեակ մը հատորներ, ինչպէս՝ *Կը Հրաժարիմ Հայութենէ...* (Փարիզ, 1949), *Զրոյցներու վեց հատորները* (Գահիրէ եւ Պէյրուք, 1952-1988), *Արծիւները Անապատին Մէջ* (Փարիզ, 1958) եւն.: Լիւք Անտրէ Մարտէլի հետ ֆրանսերէնի թարգմանած է հայ բանաստեղծութեան հատընտիր մը (Պէյրուք, 1980):
- ⁶⁴ Հայկ Պէրպերեան (1887-1978): Բանասէր, թարգմանիչ, որ ծնած է Պոլիս: Կրթութիւնը ստացած է տեղւոյն Կեդրոնական Վարժարանին մէջ: Եգիպտոսի մէջ եղած է Ազգային Պատուիրակութեան թարգման: Հաստատուելով Փարիզ, նուիրուած է բանասիրութեան՝ առաւելաբար զբաղելով Բիւզանդական եւ Օսմանեան կայսրութիւններու ժամանակաշրջանը ընդգրկող նիւթերով, մանաւանդ՝ պոլսահայութեան պատմութեան

վերաբերող հարցերով: Հայերենի բարգմանած է օտար հայագետներու հայագիտական բազմաթիւ ուսումնասիրութիւններ, իսկ ֆրանսերենի՝ բազմաթիւ հայագիտական յօդուածներ: Եղած է քարտուղար-խմբագիրը Փարիզի *Révue des Etudes Arméniennes* հայագիտական հանդէսին (1964-1977): Մահացած է Փարիզ:

Պերպլերեան *Արեւմտացի մէջ ստորագրած է երկու գրութիւն՝ «Բիւզանդիոն եւ Անտիոք Փիլարտոս Կուրապաղատին Օրով»* (բարգմանութիւն, 1946, թիւ 1(88), 2(89) եւ 3(90) եւ «Պ. Է. Թովմեան եւ Արեւմտահայ Աշխարհաբարին Միասնականութիւնը» (Ա. տարի, թիւ 18, 23 Մարտ 1947):

- ⁶⁵ Նկատի ունի բանաստեղծ եւ արձակագիր Նիկողոս Սարաֆեանը, որ ծնած է Պոլիս-Վառնա ճանապարհին, շոգենաւի մը մէջ, 1902ին: Նախակրթութիւնը ստացած է Վառնայի Դիէրեան, ապա Ազգային եւ ֆրանսական Սէն Միշէլ վարժարաններուն մէջ: Համաշխարհային Առաջին Պատերազմի օրերուն անցած է Ռումանիա, ապա Ռուսիա: Զինադադարին, 1919ին յաճախած է Պոլսոյ Կեդրոնական Վարժարանը, ուսուցիչ ունենալով Օշականը: Քենալական շարժումին պատճառով, կիսատ ձգելով Կեդրոնականը, ապաստանած է Փարիզ, ուր անցուցած է կեանքին մնացեալ տարիները, մինչեւ մահը՝ 1972: Սարաֆեան լոյս ընծայած է քանի մը հատոր՝ *Անջրպետի Մը Գրատմը* (1927), *14 Քերթուած* (1933), *Միջնաբերդ* (1946) եւն.:

⁶⁶ Ֆրանսերէն յաջողակ:

- ⁶⁷ Նկատի ունի Բենիամին Թաշեանը, որ ծնած է Ատափագար, 1892ին: Նախակրթութիւնը ստացած է ծննդավայրին մէջ, ապա՝ Պոլսոյ մէջ, հետեւելով Հինդլեանի «Նոր Դպրոց»ին: Մեծ Եղեռնի օրերուն արքայութեան է Աֆիոն Գարահիսար, ապա անցած է Ատափագար, Կ. Պոլիս, Յունաստան եւ հուսկ՝ Եգիպտոս, ուր երկար տարիներ պարապած է ուսուցչութեամբ: 1947-1960 վարած է խմբագրութիւնը տեղւոյն *Յուսաբեր օրաթերթին*: Հեղինակած է քանի մը հատոր, ինչպէս՝ *Արշակունի Հայաստանի Հազարամեայ Փառքը*, (Գահիրէ, 1950), *Ներածութիւն Հայ Գրականութեան Պատմութեան* (Գահիրէ, 1961), *Թիւրն Ու Թերին* (Պէրիոք, 1968) եւն.: Մահացած է Գահիրէ, 16 Նոյեմբեր 1971ին:

- ⁶⁸ Վահրամ Թաթուլ (1887 Պոլիս-1943 Փարիզ): Բանաստեղծ: 1908-1909 մաս կազմած է Պոլսոյ *Ազգակ Ըարաբաթերթի* խմբագրութեան: Մեծ Եղեռնէն փրկուած է՝ խուսափելով քրքական ոստիկանութեան հետապնդումներէն: Հեղինակ է բանաստեղծութիւններու երկու ժողովածուներու՝ *Հին Ու Նոր Տաղեր* (Փարիզ, 1940) եւ *Ամենայն Ձգուշութեամբ* (Փարիզ, 1941): Մեծարեց իրեն ձօնած է իր «Իրիկունս» բանաստեղծութիւնը, իսկ Թաթուլ Օշականին նուիրած է իր «Փիատէ» քերթուածը:

- ⁶⁹ Հրանդ Սամուէլ ծնած է Մարաշ, 1891ին: Նախակրթութիւնը ստացած է տեղւոյն վարժարաններուն մէջ, ապա՝ մնացած է Ժամհարեան եւ Դենմանեան որբանոցներուն մէջ, հուսկ՝ մտած է Միսի Ժառանգաւորաց Վարժարանը: Աւելի ետք ուսումը շարունակած է Տարսոն եւ Պոլիս: Համաշխարհային Ա. Պատերազմի օրերուն, որպէս սպայ, ծառայած է օսմանեան բանակին: 1920ին անցած է Փարիզ: Պոլսոյ եւ Փարիզի մէջ վարած է խմբագրութիւնը քանի մը թերթերու: Ունի բարգմանութիւններ եւ յօդուածներ զանազան թերթերու մէջ: Հիմնած ու ամբողջ տասնամեակներ բանեցուցած է Փարիզի նշանաւոր Գրատուն Սամուէլեանը:

- ⁷⁰ Նկատի ունի Հրանդ Բալուեանը, որ ծնած է Պոլիս, 1902ին (այլ աղբիւրներ կու տան 1904 թուականը): Կրթութիւնը ստացած է տեղւոյն Կեդրոնականին մէջ, ապա անցած է Փարիզ եւ հետեւած գրականութեան ու արուեստի դասընթացներու: Հոն՝ երկար տարիներ խմբագրած ու հրատարակած է *Չուարթնիկ* հանդէսը (1929-1967, ընդմիջումներով): Հեղինակած է բազմաթիւ յօդուածներ հայ գրողներու եւ արուեստագետներու մասին: Մահացած է Փարիզ, 1968ին:

⁷¹ Տիրան Ոսկերիչեան, Օշականի փեսան, միակ դստեր՝ Անահիտին ամուսինը:

⁷² Թէւ տարեթիւ նշուած չէ, բայց հաստատաբար գրուած ըլլալու է 1947ին:

⁷³ Ֆրանսերէն՝ լեզուի ծանրութեան հիւանդութիւն:

- ⁷⁴ Ակնարկութիւնը կ'երթայ, 1922ին Պոլսոյ մէջ ներկայացուած իր «Նոր Պսակ» բառերախաղի բնականացման առիթով՝ պոլսահայ մամուլին մէջ լոյս տեսած բազմաթիւ քննադատական յօդուածներուն:
- ⁷⁵ Ֆրանսերէն, առաջին հանգրուանը, առաջնակարգը իմաստով:
- ⁷⁶ Նկատի ունի Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց Վանքը, որուն ժառանգատրաց Վարժարանին մէջ կը դաստանդէր Օշական:
- ⁷⁷ Նկատի ունի գրող եւ խմբագիր Մկրտիչ Պարսամեանը, որ ծնած է Ակնայ Ապուշէի գիւղը, 1886ին: Նախակրթութիւնը ծննդավայրին մէջ ստանալէ ետք, ուսումը շարունակած է Մեգրէի Կեդրոնական եւ Կարմոյ Սանասարեան վարժարաններուն մէջ: Ուսուցչական պաշտօններ վարած է Մեգրէ, Կարին, Տրապիզոն, Չորլու, Գոնիա եւ Կ. Պոլիս: 1922ին ապաստանած է Փարիզ, ուր անցուցած է կեանքի մնացեալ տարիները: Առանձին հատորով հրատարակած է քանի մը գիրք ու դասագիրք: Խմբագրած է *Ակն եւ Ակնցիք* ստուար աշխատութիւնը (Փարիզ, 1952): Աշխատակցած է նաեւ զանազան թերթերու:
- Պարսամեան իր եղբոր՝ Մերուժանի հետ, Փարիզի մէջ խմբագրած է *Կենսք եւ Արուեստը* (1931-1935 տարեգիրք, 1936-1940՝ ամսագիր), որուն աշխատակցած է նաեւ Օշական: Ան մէկէ աւելի առիթներով անդրադարձած է Օշականի գրականութեան, որուն նուիրուած առանձին մենագրութիւն մըն ալ պատրաստած է: Օշականի հետ ունեցած է նաեւ մամակագրական կապ: Մահացած է 1965ին:
- ⁷⁸ Ֆրանսերէն, շատ վնասակար, ինքնավնաս, տհաճ, վատառողջ:
- ⁷⁹ Փարիզի յոբելեանին Օշականի խօսքը կարդացած է զաւակը՝ Վահէն:
- ⁸⁰ Ֆրանսերէն՝ համընդհանուր, մեծաքանակ, խմբային:
- ⁸¹ Angine d'effort: Ֆրանսերէն՝ սրտի տագնապ:
- ⁸² Ֆրանսերէն՝ սրտի կաթուած եւ տագնապ:
- ⁸³ Նկատի ունի Սիրան Մեզան ու անոր խմբագրած *Երիտասարդ Հայտի* գրական-գեղարուեստական ամսագիրը (1932-1934 եւ 1947-1968), որ լոյս տեսած է Պէյրութ:
- Մեզա քոյրն է վաղամեռիկ բանաստեղծ Մատթէոս Զարիֆեանին: Ծնած է Պոլիս, 1903ին, ուր ստացած է իր նախնական եւ երկրորդական կրթութիւնը: Աւելի ետք, տեղափոխուած է Պէյրութ, ուրիւն անցած է Միացեալ Նահանգներ եւ հետեւած՝ Քոլումպիա Համալսարանի Լեզուներու եւ Գրականութեան Բաժնի դասընթացներուն, զորս աւարտած է պսակաւոր արուեստից տիտղոսով: Խմբագրած թերթին կողքին, աշխատակցած է այլ թերթերու: Առանձին հատորով հրատարակած է *Պատմէշը* (1959) եւ *Մեղադրութիւն* (1960): Մահացած է Պէյրութ, 1973ին:
- ⁸⁴ Խօսքը կը վերաբերի Օշականի «Պալգաբին Առիթով» գրութեան, որուն առաջին մասը լոյս տեսած է *Արեւմտաքի* Ա տարւոյան 21րդ թիւին մէջ (13 Ապրիլ 1947) եւ շարունակուած՝ մինչեւ թիւ 26 ու յետոյ նաեւ թիւ 34 եւ 89 (3 Հոկտ. 1948):
- ⁸⁵ Ակնարկութիւնը կ'երթայ իր «Հայ Բանասիրութիւնը եւ Էջմիածին» ուսումնասիրութեան, որմէ հատուած մը նախապէս տպուած է *Սիւնի* մէջ (թիւ 3, Մարտ 1947, էջ 119-136 եւ թիւ 10 եւ 11) ու յետոյ նաեւ առանձին գիրքով՝ «Արեւելահայ Բանասիրութիւնը եւ Էջմիածին» խորագիրով (Անթիլիաս, 1948, Ձ. + 208 էջ):
- ⁸⁶ Light-motif - Ֆրանսերէն՝ յանկերգ:
- ⁸⁷ *Չուարքնոց*՝ պարբերաբերք գրականութեան եւ արուեստներու, լոյս տեսած Փարիզ, 1929-1967 բուականներուն, որոշ ընդհատումներով: Խմբագիր՝ Հրանդ Բալուեան: Նշանեանի մատենագիտութեան մէջ կարելի չեղաւ գտնել վերելի ակնարկուած յօդուածին մասին որեւէ նշում:
- ⁸⁸ Նկատի ունի 1923ին ստորագրուած Լոզանի Դաշնագիրը, որ կնքուեցաւ Թուրքիոյ եւ Եւրոպական քանի մը պետութիւններու, Մ. Նահանգներու եւ Ճափոնի միջեւ: Այս Դաշնագրով է որ հաստատուեցան Թուրքիոյ արդի սահմանները: Հոն ո'չ մէկ յիշատակութիւն կայ Հայաստանի եւ հայերու մասին, քացի Թուրքիոյ մէջ ապրող ազգային

եւ կրօնական փոքրամասնութիւններուն տրուելիք ազատութիւններու վերաբերող հատուածէն:

⁸⁹ Հաւանաբար պիտի ըլլայ *Arrière*՝ անցած, շրջանցում, ետեւ նետում իմաստով:

⁹⁰ Անահիտ Օշական Երուսաղէմի մէջ բարձրագոյն ուսում ստանալէ ետք, 1938ին կը յաջողի իրեն համար թոշակ մը ապահովել՝ Փարիզի մէջ բժշկութիւն ուսանելու եւ նոյնիսկ կը ստանայ ճանփորդութեան անցագիր: Մական վրայ հասնող աշխարհամարտը պատճառ կ'ըլլայ, որ չկարողանայ մեկնիլ եւ շարունակել իր ուսումը:

⁹¹ Ֆրանսերէն ինքնակենսագրական:

⁹² Նկատի ունի խմբագիր, հրապարակագիր, գրաքննադատ եւ դաշնակցական գործիչ՝ Գուրգէն Մխիթարեանը, որ ծնած է Շապին Գարահիսար, 1890ի Յունիսին: 1907ին աւարտած է ծննդավայրի Մուշեղեան Վարժարանը, 1912ին՝ Պոլսոյ Կեդրոնականը: Երկու տարի ուսուցչական պաշտօն վարելէ ետք, 1914ին զինուորագրուած է օսմանեան բանակին: Չինադադարէն ետք, Պոլսոյ մէջ գրադար է ուսուցչութեամբ եւ խմբագրական աշխատանքներով: Անիկ ետք, անցած է Գահիրէ, ուր կրկին գրադար է ուսուցչական եւ խմբագրական աշխատանքներով, մանաւանդ՝ *Յուսաբերի* մէջ, որուն ծառայած է աւելի քան քառորդ դար: 1947ին անցած է Միացեալ Նահանգներ ուր 1952ին ստանձնած է խմբագրութիւնը *Հայրենիք Օրաբերքի*ն: Տարբեր ժամանակներու վարած է քանի մը այլ թերթերու խմբագրութիւնը եւս: Կատարած է նաեւ բարձրամակարդակներ: Գրականագիտական գործերը հաւաքուած են *Զառորդ Դար Գրականութիւն* խորագրով հատորին մէջ (Գահիրէ, 1946): Մահացած է 25 Նոյեմբեր 1962ին:

⁹³ Նկատի ունի Անահիտին առաջնեկը՝ Թալինը, որ աւելի ետք անգլերէնի թարգմանած է Օշականի գործերէն:

⁹⁴ Սօն թրքերէն՝ վերջին, սիսթէմ ֆրանսերէն՝ նորածնութիւն:

⁹⁵ Նամակը կիսաւարտ է եւ նոյնիսկ ստորագրութիւն չի կրեր:

THREE UNPUBLISHED LETTERS FROM HAGOP OSHAGAN TO HAGOP CHAKERIAN (Summary)

MIHRAN MINASIAN
mihran.min@gmail.com

Three unpublished letters of the renowned Armenian literary critique, novelist Hagop Oshagan (1883-1948) which are dated at 1946-47 are being published here.

These letters are addressed to the closest friend of Oshagan, Hagop Chakerian. Though Chakerian and Oshagan had corresponded frequently only a few of their letters have been published so far.

The three letters published here are of special value due to the fact that they correspond to the last stage of Oshagan's life.

The letters disclose the plans and projects of Oshagan regarding his books, *Hamabadger Arevmedahay Kraganutyun* (Panorama of Western Armenian literature), *Mnatsortats* (The Remnants), his life novel, and small research articles on contemporary Armenian writers. Furthermore, the letters shed light on Oshagan's health issues, his thoughts regarding the Jubilee celebrations in acknowledgment of his literary critical penship as well as his views regarding Soviet Armenia and the apathy he faced from a number of partisans.

